

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE LAİKLIĞIN GELİŞİMİNE İLİŞKİN FRANSIZ DEĞERLENDİRMELERİ

Bige SÜKAN*

ÖZ

Atatürk Devrimi, başta Batı uygarlığı olmak üzere tüm dünyanın ilgi odağı olmuştur. Atatürk’ün önderliğinde Türkiye’de siyasal, sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuksal alanlarda gerçekleştirilen bu çağdaşlaşma hareketi, Fransa’da aydın kesimin büyük ilgisini çekmiş ve eserlerine konu olmuştur.

Fransa’da, Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye’de görev yapmış bazı Fransız gazetecilerin ve devlet adamlarının yanı sıra gezginlerin ve Türkiye uzmanlarının Atatürk ve Atatürk Türkiye’sine ilişkin kitap ve makaleleri yayınlanmıştır. Ağırlıklı olarak Atatürk döneminde Fransa’da yayınlanan bu yapıtlarda Atatürk’e ve Türk Devrimi’ne ilişkin önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda en çok dikkati çeken nokta, Türkiye’deki yeniden yapılanma sürecini yerinde izleyen Fransız aydınlarının, çağdaş ve uygar bir devlet ve toplum düzeni kurmak isteyen Atatürk’ün bu bağlamda Türkiye’yi modernleştirerek uygar dünyanın bir üyesi haline getirmek amacı taşıdığını çok iyi anlamış olmalarıdır.

Diğer yandan Atatürk’ün önderliğinde ilk kez bir İslam ülkesinde laikliğin kabul edilmesi ve Türkiye’deki laiklik uygulamaları, Fransız aydınlarının eserlerinde en çok üzerinde durdukları ve Batı dünyasının dikkatini çekmeye çalıştıkları konulardır. Öyle ki, Atatürk döneminde devlet yönetiminde, sosyal yaşamda, hukuk, eğitim ve kültür alanlarında laikleşme çabalarına tanıklık eden Fransız aydınlarının büyük çoğunluğu, esin kaynağı Fransa olan bu devrimsel nitelikli atılımları gerçekçi ve tarafsız bir gözle değerlendirmişler ve Atatürk’ün önderliğinde gerçekleşen bu çağdaşlaşma devrimini alkışlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Atatürk Devrimi, Fransız aydınları, Halifelik, Kadının özgürleşmesi, Laiklik, Şapka Devrimi, Türk Medeni Kanunu.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, bigesukan@ymail.com, (ORCID: 0000-0002-1997-138X).

FRENCH EVALUATIONS ON THE DEVELOPMENT OF LAICISM IN TURKEY DURING ATATÜRK'S PERIOD

ABSTRACT

The Atatürk Revolution has been the center of attention of the whole world, especially that of the Western civilization. This modernization movement, carried out in the political, socio-economic, cultural and legal areas in Turkey under the leadership of Atatürk, attracted the attention of intellectuals in France and became the subject of their works.

Books and articles, relating to Atatürk and Atatürk's Turkey, of some of the travellers and specialists on Turkey as well as of some French journalists and statesmen in France who served in Turkey during Atatürk's period (1923-1938) were published. In these works, which were mainly published in France during the Atatürk period, important evaluations were made regarding Atatürk and the Turkish Revolution. The most notable point in these studies is that the French intellectuals who observed the restructuring process in Turkey in place well understood that Atatürk, who wanted to establish a modern and civilized state and society order in this regard, intended to make Turkey a member of the civilized world by means of modernizing it.

On the other hand, the adoption of laicism for the first time in an Islamic country under the leadership of Atatürk and laicism applications in Turkey were the issues which the French intellectuals mostly dealt with and with which they were trying to attract the attention of the Western World. So much so that, the majority of French intellectuals who witnessed the secularization efforts in the fields of state administration, social life, law, education and culture during Atatürk's period evaluated these revolutionary breakthroughs, whose inspiration was France, with a realistic and impartial eye, and applauded this modernization revolution that took place under the leadership of Atatürk.

Keywords: *Atatürk, Atatürk Revolution, Caliphate, French Intellectuals, Hat Revolution, Laicism, Liberation of Women, Turkish Civil Code.*

Giriş

Atatürk, 1935'te CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında Türk Devrimi'ni şu sözlerle ifade etmişti: "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar, ... yıllarca süren savaş... ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi..."¹ Dolayısıyla Türk Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen süreç ve bu dönemde devrimin amacına uygun olarak Türkiye'de devlet ve toplum

¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, 4.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 398.

yaşamında gerçekleştirilen çağdaş ve uygar boyutlu köklü değişiklikler, önderinin adıyla Atatürk Devrimi'nin kısa bir anlatımı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu devrim ya da bir başka deyişle Atatürk'ün önderliğinde 1919-1938 arasında Türkiye'de yaşanan bu büyük değişim, başta Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyanın ilgi odağı olmuştur. Fransa ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan tarihsel süreçte gelişen ve devam eden Türk-Fransız ilişkileri açısından yeni Türk Devleti ile yakından ilgilenen ülkelerin başında gelmektedir. Esasında XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeye başlayan Fransızlar, XIX. yüzyıldan itibaren eğitim, sağlık ve yardım kuruluşlarıyla, kültürleriyle, dilleriyle, sermayeleriyle, şirketleriyle yerleştikleri bir ülkedeki rejim değişikliğini ve bunun beraberinde getirdiği siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel yeniden yapılanmayı ilgi ve dikkatle izlemişlerdir.

Bu çalışmamızda; 1923-1938 döneminde Türkiye'de siyasal, sosyal, hukuksal, kültürel ve ekonomik alanlarda kısa sürede gerçekleştirilen köklü değişiklikleri bizzat yerinde görerek değerlendiren Fransız yazarlarının anı-gezi türündeki eserlerinin yanı sıra Türkiye'yi yakından tanıyan ya da burada görev almış bazı Fransız devlet adamlarının, gazetecilerin ve Türkologların genellikle Atatürk döneminde yayınlanmış yapıtlarında yer alan Atatürk Türkiye'sinin laikleşme süreci, özellikle özünde laiklik bulunan devrimlere ilişkin gözlem ve değerlendirmeleri gün ışığına çıkarılmaya çalışılacaktır.

Devletin Siyasal Yapısının Laikleştirilmesi

Laiklik; devlet yönetiminde, toplumsal yaşamda, hukuk, bilim, eğitim, kültür, sağlık ve sanatta din kurallarının esin kaynağı olmaktan çıkartılarak aklın, bilimin ve toplumun değişen ihtiyaçlarının belirleyici olmasıdır. Laiklik, Türk Devrimi'nin temel taşıdır ve bu büyük devrimi oluşturan köklü değişikliklerin çoğunda etkisini gösterir. Laiklik ilkesi Türk Devrimi'nin ilk yıllarında hemen ortaya atılmamıştır. Önce devlet yaşamında, siyasal yapıda, eğitimde, hukuk sisteminde, sosyal yaşamda ve kültürde laik anlayış fiilen uygulamaya geçirilmiş ve bu doğrultuda köklü değişiklikler yapılmış, daha sonra da bu umde Türk Devrimi'nin temel ilkelerinden biri olarak ilan edilmiş ve 1937'de yapılan Anayasa değişikliği ile devletin temel niteliklerinden biri haline gelmiştir.²

Arkasına Türk ulusunu alarak Batılı emperyalist devletlere karşı verdiği Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı zaferle sonuçlandıran Atatürk, ulusun varlığını sürdürebilmesi ve uygar dünyada yerini alabilmesi için Türkiye'nin çağdaş

² Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.105-106.

uygarlık düzeyine ulaşmasını, hatta onu bile aşmasını öngörüyordu. Ancak Türkiye'nin uygar dünyada yerini alabilmesi için Türk ulusunu son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumların yıkılması ve yerlerine ulusun çağa uygun bir şekilde ilerlemesini sağlayacak yenilerinin kurulması gerekiyordu. İşte çağdaş, demokratik, laik bir devlet ve toplum düzeni kurmak isteyen Atatürk, bu ülküsünü gerçekleştirmeye yönelik ilk önemli girişimini egemenliği ulusa vererek başlatmış, daha sonra saltanatın kaldırılması ile kişisel egemenlik hukuken sona erdirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin sona erdirilmesi ile ise yönetim biçimindeki devrim tamamlanarak devletin siyasal yapısı laikleştirilmiştir. Sonuçta, gücünü Tanrı'dan alan bir yönetim biçiminin ortadan kalkması, başka bir deyişle Türk ulusunun gelişmesine, yenileşmesine, çağdaşlaşmasına engel olabilecek teokrasi zincirinin kırılması anlamına gelen bu önemli değişim, Türk toplumunu yaşam biçimiyle, dış görünüşüyle, yazısıyla, eğitim kurumlarıyla, hukuk sistemiyle, ekonomik düzeniyle çağa uygun bir hale getirmeye yönelik devrimlere zemin hazırlamıştır.

Bu süreçte, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrası ilk önce Çukurova'yı, daha sonra Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal eden, ancak 20 Ekim 1921'de imzalanan Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) ile Anadolu'da işgal ettikleri bütün toprakları boşaltan Fransızlar, Türkiye'de yaşanan tüm bu gelişmeleri yakından izliyorlardı. Diğer yandan 1920-1923 yılları arasında Fransız politik, ekonomik, diplomatik ve gazeteci çevrelerinde Türk ulusal direniş hareketi ve onun önderine karşı izlenecek politikalar konusunda yoğun tartışmalar başlamıştı. Fransa'nın "*Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu*" görünümüne sadık tutucu ve dini çevrelerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları bulunan mali ve ekonomik baskı grupları açıkça Anadolu hareketine karşı tavır alırlarken, ilerici ve liberal cumhuriyetçi çevreler ile sömürgecilik aleyhtarı sosyalist çevreler gittikçe demokratik, cumhuriyetçi ve laik bir görünüm kazanan Mustafa Kemal hareketine büyük bir sempatiyle bakıyorlardı. Öyle ki, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, Fransız cumhuriyetçilerinin ve laiklik yandaşlarının yeni Türkiye'ye ve onun güçlü olduğu kadar etkileyici önderine karşı sempatiilerini artırmıştı. Buna paralel olarak Mustafa Kemal'in ve O'nun cumhuriyetçi ve laik politikasının hayranı, güçlü Radikal Parti'nin liderlerinden, sözü geçen bir politikacı olan Albert Sarraut'nun 1925'te Ankara'ya "*Büyükelçi*" olarak atanması, Türk-Fransız resmi ilişkileri açısından önemli bir gelişme olmuştu.³

³ Louis Bazin, "Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française", **La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk**, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981, s.19-21. Atatürk Türkiye'si, başka Fransız yazarlarda da görüleceği gibi, Louis Bazin tarafından da "yeni Türkiye" olarak adlandırılmaktadır.

Bu dönemde Fransız devlet adamları, diplomatları ve Türkiye uzmanları, Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından 1923’ten itibaren yayınlanmaya başlayan ve Türk basınından tercümelere oluşan “Bulletin Périodique de la Presse Turque” adlı süreli yayın aracılığıyla Atatürk Türkiye’sindeki gelişmeleri izlerken,⁴ Fransız kamuoyu ise gerek basın gerekse Fransız devlet adamlarının, Türkologların, gazetecilerin ve gezginlerin makaleleri, kitapları, konferansları sayesinde bilgi sahibi oluyordu.

İşte 1925 yılında Albert Sarraut’ya Türkiye’de “*Büyükelçilik*” görevi öneren dönemin başbakanı Edouard Herriot, 1934 yılında yayınlanan “Orient” (Doğu) başlıklı kitabında, yeni Türkiye’nin tarihine tek bir ismin egemen olduğunu, o kişinin “*ulusal bağımsızlığın elde edilmesi amacıyla Anadolu halkını bir araya getiren, tarihte eşi olmayan bir eseri kafasında tasarlayan ve gerçekleştiren bir devlet kurucusu olan Atatürk*” olduğunu ve bu ismin büyük kurucular arasında tarihe geçeceğini özenle vurguluyordu. Herriot, bu önemli yapıtında, 1933’te Dolmabahçe Sarayı’nda Mustafa Kemal ile yaptığı iki buçuk saat süren görüşmeden söz ediyor ve O’nun kendisine Türkiye’yi laikleştirmekteki amacı ve uygulama planıyla ilgili açıklamalar yaptığını belirtiyordu. Bu görüşmede, Gazi’nin Türkiye’yi laikleştirerek ulusal birliği sağlamayı ve ülkesinin insanlarını diğer İslam ülkeleri için daha önemli bir dava uğruna ölmekten kurtarmayı amaçladığını, bunun yanı sıra en önemli ve öncelikli işin saltanat ve hilafetin kaldırılması olduğunu kendisine söylediğini yazıyordu.⁵

Herriot, Rusya’da Ortodoksluğun yıkılmasına, kiliselerin boşaltılmasına karşın yıllardır İslamiyet’in bekçiliğini yapan Türkiye’nin artık Pers ve Arap krallarına hizmet etmekten yorulduğunu ve İslamiyet’in Avrupa’ya karşı verdiği savaşın temsilciliğini yapmaktan bıktığını da vurgulamadan geçemiyordu.⁶

Mustafa Kemal’in şu sözleri ise, eserinde Ulu Önder’in Türkiye’yi laikleştirmekteki amacını aktaran, buradan hareketle dolaylı olarak hilafet kurumunun kaldırılmasının gerekçesine yönelik değerlendirme yapan Herriot’ya adeta katkı niteliğindedir: “*Millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi, cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakikî mevkimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!*”⁷

⁴ A.g.m., s.21.

⁵ Edouard Herriot, **Orient**, Librairie Hachette, Paris, 1934, s. 122-123.

⁶ A.g.e., s.10.

⁷ Enver Ziya Karal, (der.), **Atatürk’ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969, s. 35.

1922-1928 arasında Türkiye’de “Le Temps” gazetesi muhabiri olarak görev yapmış olan ve Türkiye’de devletin yönetim biçiminin değiştirilmesine tanık olan Paul Gentizon, “Mustapha Kemal ou l’Orient en marche” (Mustafa Kemal veya Gelişen Doğu) adlı önemli kitabında, başta hilafetin kaldırılması olmak üzere Türkiye’deki laiklik uygulamalarını gerekçeleriyle birlikte değerlendiriyordu. Şöyle ki, hilafetin kaldırılmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne egemen iki akımın şiddetli mücadelesine son verdiğini, bunlardan birincisinin tutucu-gelenekçi-dindar, diğerinin ise radikal, din konusunda özgür düşünceli, hatta jakoben olduğunu ve kazançlı çıkan kanadın ikincisi olduğunu belirtiyordu. Gentizon’a göre, ruhani ile dünyevi güç, dini hukuk ile medeni hukuk, Şeriye mahkemeleri ile Nizamiye mahkemeleri, medreseler ile devlet okulları, dolayısıyla teokratik ve cumhuriyetçi kurumlar artık daha fazla birlikte yaşayamazlardı; başka bir deyişle bu melez sistem daha fazla devam edemezdi. Fransız Gazeteci, Hilafetin, Şeriye ve Evkaf vekâletlerinin ve medreselerin kısa bir sürede (3-6 Mart 1924) kaldırılmasını ise şöyle yorumluyordu:

“... Cumhuriyet, bir haftadan daha kısa bir sürede, eski Türkiye’nin birkaç yüzyılda yapabildiği reformlardan daha fazlasını gerçekleştirdi. Bir yandan ani bir hareketle son teokratik engellerden kurtulurken, diğer yandan frensiz bir şekilde Avrupai düşüncelerin yörüngesine girdi... İşte Batı medeniyetinin bütün ilkelerini, zihniyetini, ideallerini toptan kabul eden Türkiye Cumhuriyeti böylece Doğu’ya kesin olarak veda etmiş oldu.”⁸

Fransız gazeteci, ayrıca, Türkiye’deki dönüşümün şekil ve görünüşte basit değişikliklerden ibaret olmadığını, yıkılanın sadece saltanat ve hilafet değil, köhne ve yaşlı Doğu olduğunu düşünüyordu.⁹

Görüldüğü üzere, 3 Mart 1924’te çıkarılan yasalar çerçevesinde girilen devrimsel atılımları “*Cumhuriyet’in ani bir hareketle son teokratik engellerden kurtulma girişimi*” olarak değerlendiren Gentizon’un yanı sıra Fransız Türkolog René Marchand da “*Petit manuel de la Turquie nouvelle*” (Yeni Türkiye’nin Küçük El Kitabı) başlıklı kitabında hilafetin kaldırılması konusunda önemli saptamalarda bulunuyordu. Marchand, hilafetin kaldırılmasını “*Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirdiği en derin reform*” olarak değerlendiriyor ve hilafeti kaldırarak Türkiye’nin geçmişiyle kesin olarak ilişkisini koparmak istediğine dikkat çekiyordu. Bu önemli eserde, ayrıca, “*yeni Türkiye’nin kendi arzusuyla Müslüman dininin ruhani liderliğinden ve hilafet makamının topraklarındaki varlığının sağladığı*

⁸ Paul Gentizon, **Mustapha Kemal ou l’Orient en marche**, Ed. Bossard, Paris, 1929, s.61-62.

⁹ Gentizon, **a.g.e.**, s. 342.

avantajlardan vazgeçerek Akdeniz’den Kuzey Pasifiğe uzanan alana dağılmış dindaşlarına Türk ırkının Avrupa konserinde (birlikteliğinde) bundan böyle hak ettiği yeri almasını sağlamak istediğini göstermeye çalıştığı” iddia ediliyordu.¹⁰ Hilafetin sonuçları hakkında ise, “*Türkiye’de din ve devletin birbirinden ayrılmasıyla birlikte bütün siyasi özelliğini kaybeden Müslüman dininin Türk Devleti nezdinde diğer inançlarla aynı konuma getirildiği ve vicdan özgürlüğünün Cumhuriyet yönetimince titizlikle gözetlendiği”* değerlendirildiği” değeriendirilmesi yapılıyordu.¹¹

Halifeliliğin kaldırılması ve halifenin yurt dışına çıkarılması İslam dünyasında beklenildiği kadar yankı ve tepkilere neden olmamış,¹² hatta halifeliliğin kutsal bir makam olmadığını artık iyice kavramış olan İslam ülkeleri Türkler tarafından bu kurumun kaldırılmasını kendi çıkarları doğrultusunda değeriendirmişlerdi; öyle ki, halifeliliğin kaldırılmasından iki gün sonra, 5 Mart 1924’te Hicaz Kralı Hüseyin halifeliliğini ilan etmişti.¹³ Müslüman sömürgeleri olan Fransa ise, halifelikle ilgili gelişmelere doğal olarak ilgi gösteriyordu. Örneğin, Fransız Le Temps gazetesinde halifeliliğin çeşitli emellere hizmet ettiğini çok değişik boyutlarıyla irdeleyen yazılar yer alıyordu. Bu gazetede yayınlanan bir makalede, Batı yaşamına uyum sağlamaya çalışan Türkiye’nin dinin tamamen siyasetten ayrılmasını amaçladığını ve bu laik gelişmeye karşı koymaması için hilafeti kaldırdığı öne sürülüyordu. Aynı makalede, “*yeni Türkiye kendisini sadece İslamiyet’in koruyucusu yapan bu dinsel kurumu reddetmektedir...*” sözleri ile yorum yapılıyordu. Sonuç olarak Fransa, bir yandan Müslüman sömürgelerinin Türklerden esinlenerek bağımsızlık hareketlerine girişmelerinden rahatsız olan İngiltere’nin geliştirdiği olumsuz propagandalara karşı tavır alırken, diğeri yandan Türkiye’de yeni Cumhuriyet’in laikliği benimsemesine rehberlik ettiği yönünde kendisine de bir övünç payı çıkarıyordu. Bunun ötesinde halifeliliği yeniden yaşatma çabalarına Fransa’da basının yanı sıra hükümet de karşı çıkıyor ve bu konuda Türkiye’nin duyarlılığına katılıyordu.¹⁴ İşte Herriot, Gentizon, Marchand gibi bir Fransız başbakanının, bir gazetecinin ve bir Türkoloğun halifelik hakkındaki değeriendirmeleri, bu kurumun kaldırılması karşısında Müslüman sömürgeleri bulunan bir ülkenin yukarıda söz edilen tavrını doğrulayan, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin devletin siyasi yapısını laikleştirmek amacıyla attığı bu çok önemli adımın Fransa’da hükümet, basın, bilim gibi değişik çevrelerdeki yankılarını yansıtmaması açısından büyük değeri taşımaktadır.

¹⁰ Jean Deny ve René Marchand, **Petit manuel de la Turquie nouvelle**, Jacques Haumont et Cie, Paris, 1933, s.259.

¹¹ **A.g.e.**, s. 265.

¹² Seçil Akgün, **Halifeliliğin Kaldırılması ve Lâiklik**, 2. B., Temel Yayınları, Ankara, 2006, s. 223.

¹³ **A.g.e.**, s. 227.

¹⁴ **A.g.e.**, s. 233-234.

Hukuk Sisteminin Laikleştirilmesi

Devletin teokratik yapısını değiştirmeye yönelik süreç, bir başka deyişle saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve hilafetin kaldırılmasının yanı sıra Batı uygarlığına ait bir medeni kanunun, İsviçre Medeni Kanunu'nun bir Müslüman ülkesinde kabul edilmesi, Fransız aydınlarının yapıtlarında üzerinde en çok durdukları konuların başında geliyordu.

Atatürk'ü gerçekten iyi anlamış olan Fransız Başbakanı Herriot'nun çok önem verdiği bir devrim vardı: Türk kadınlarının erkeklerle eşit yurttaşlık hakları elde etmesi. Herriot, Türk kadınlarını insan ve yurttaş statüsüne kavuşturan Türk Medeni Kanunu konusunda Le Temps gazetesi muhabiri Paul Gentizon'un eserini referans gösteriyordu.¹⁵ Türk Medeni Kanunu'nun kabul edildiği yıl (1926) Türkiye'de görev yapan Gazeteci Paul Gentizon şu saptamayı yapıyordu: İlk kez bir Müslüman ülkesinde aile ve kişi hukuku teokratik hükümlerden arındırılmış yasalar çerçevesinde düzenlenmiş ve yeni medeni kanun din, ırk ayırımı gözetmeksizin tüm uyruklara uygulanmıştı. Böylece Türkiye, yurttaşlarını yasal olarak eşit hak ve görevlere sahip kılarak evrenin ve insanlığın akılcı bir anlayışını kabul eden ilk İslam ülkesi olmuştur. Gentizon, ayrıca, İsviçre'den alınan Türk Medeni Kanunu'nun Türkiye'yi Doğu uygarlığından kurtardığını düşünüyordu. Ona göre, yüzyıllardır İslam yasalarına itaat eden bir toplumun bir Avrupa medeni kanununu kısa bir sürede benimsemesi dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olmuştur. Öyle ki, 1926 Nisanı'nda yayınlanan Türk Medeni Kanunu 1926 Ekimi'nin başında yürürlüğe girerken, İsviçre'de 1907'de yayınlanan Medeni Kanunun yürürlüğe girmesi için 1912'ye kadar beklemek gerekmişti.¹⁶

Fransız gezgini Marguerite Bourgois ise, Türkiye gezisinin sonunda yayınlanan "La Turquie d'Atatürk" (Atatürk'ün Türkiye'si) başlıklı kitabında, Türk Medeni Kanunu sayesinde Türk kadınlarının elde ettiği hakları Fransız kadın haklarıyla karşılaştırıyor ve Medeni Kanun ile birlikte Türk kadınının yasal durumunun "nitelikçe" Fransız kadınıkinden daha iyi bir konuma geldiğini savunuyordu. Buna örnek olarak da, Fransa'da annenin çocuk üzerinde söz hakkının yok denecek kadar az olmasına karşın Türkiye'de bu konuda annenin babayla eşit yasal konumda bulunmasını gösteriyordu. Diğer yandan 1934'te Türk kadınlarına milletvekili seçme ve

¹⁵ Herriot, a.g.e., s.107.

¹⁶ Gentizon, a.g.e., s.215-220.

seçilme hakkı tanınırken Fransız kadınlarına bu hak ancak 1945'te verilmişti.¹⁷

Türkiye'ye yaptığı gezi sırasında Türk kadınının durumunu, gerek sosyal yaşamında gerekse eğitiminde kısa sürede gerçekleşen iyileşmeyi gözlemlemiş olan Fransız Türkoloğu René Marchand da yapıtında Türk Medeni Kanunu'na yer veriyordu. Şöyle ki, 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nun İslam kurallarının tüm eşitsizliklerini bir çırpıda ortadan kaldırdığı yönünde bir değerlendirme yapıyor ve Cumhuriyet'in uzun süredir devam eden bir gelişmeyi -bu gelişme kız öğretmen okullarının ve orta öğretim kurumlarının açılmasıyla belirginleşmiştir- Türk halkının gerçek gelenekleri ve özelemleri doğrultusunda hızlandırdığını savunuyordu. Sonuçta Fransız Türkolog, Cumhuriyet'le birlikte Türk kadınına Batılı hemcinslerinden ayıran engellerin ortadan kaldırıldığını ve aldığı yeni eğitimle Türk kadınının normal bir sosyal yaşama hazır duruma geldiğini ileri sürüyordu.¹⁸

Aile, miras hukukları ve ekonomik yaşam açısından kadını erkekle eşit haklara kavuşturan Türk Medeni Kanunu'nu, kadının gerek aile içinde gerekse toplumsal yaşamda özgürleşmesini Türkiye'ye yaptıkları geziler sonrasında değerlendiren başka Fransız yazarlar da vardı. Fransız gezgini José le Boucher, 1928 yılında Ankara'ya yaptığı gezi sonunda yazdığı kitapta, Türk kadınının özgürleşmesini yeni rejimin en atılgan, en gözü pek reformlarından biri olarak değerlendiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde hukuk alanında yapılan köklü değişikliklerle Türk kadınının özgürleştiğini (örneğin haremlik-selamlık uygulamasının kaldırılması) vurgulayan Fransız gezgini, bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde kadının özgürlüğünü kısıtlayan bazı uygulamaların -çarşaf örneğinde olduğu gibi- Kuran'dan değil eski alışkanlıklardan kaynaklandığını, ancak yaşlı Kuran hukukuyla İsviçre Medeni Kanunu arasında "*dünya kadar fark*" bulunduğunu, Mustafa Kemal'in bunu hesaba katmadığını ve dünyanın en modern Medeni Kanunu olan İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ettirirken bu ani değişimin genç vicdanlarda yaratacağı kargaşayı hesaplayamadığını iddia ediyordu. Bu çerçevede Cumhuriyet'le birlikte özgürlüğüne henüz kavuşmuş Türk kadınının durumu hakkında iki farklı değerlendirme yapıyordu: Bir yandan "*dünyanın mutsuz, hayal kırıklığına uğramış kadını dinsel destekten yoksun bırakılarak ve aniden sahip olduğu sınırsız özgürlüğe hazırlıksız yakalanarak bugün yolunu şaşırılmış bir kadın durumuna gelmiştir*"

¹⁷ Marguerite Bourgoïn, *La Turquie d'Atatürk*, Eugène Rey, Paris, 1936, s. 217-226.

¹⁸ René Marchand, *Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal*, Nouvelle Société d'Édition, Paris, 1927, s. 162-166.

kadını Batılı hemcinslerini geride bırakarak Meclis’e milletvekili, mahkemelere ise hakim olarak girmeyi başarmıştır.”²²

1928-1933 yılları arasında Fransa’nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan ve bu sırada Mustafa Kemal’i yakından tanıma olanağı elde eden Comte Charles de Chambrun’in²³ şu sözleri ise, hukukun laikleştirilmesi çerçevesinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu’na ilişkin bazı hissi ve sübjektif yaklaşımlara bir Fransız diplomatının verdiği yanıt niteliğindedir:

“Türkiye’de büyük bir hızla reformlar yapılmaktadır... Gazi, yasaları, gelenekleri, töreleri, yaşam biçimini altüst etmektedir; ancak Türk kadını bu yeni girişimleri onaylıyor ve kendisini kurtaran, özgür kılan bu ele hayır duası ediyor... İsviçre Medeni Kanunu Kuran yasasının yerini almıştır. Artık Türkiye’de heyecanlı bir yaşam başlamaktadır. Evde erkeğe eşit konuma gelen kadın bundan böyle devlet yaşamında da ona rakip bir yurttaş olacak... ve bir ulusun rönesansında en önemli rolü oynayacaktır.”²⁴

Eğitim ve Kültür Alanında Laikleşme Çabaları

Devletin yönetim biçiminin ve hukuk sisteminin laikleşmesinin yanı sıra eğitimin laikleştirilmesine yönelik atılımlar, Fransız aydınlarının “yeni Türkiye” olarak adlandırdıkları Atatürk Türkiye’sine ilişkin yapıtlarında en çok yer verdikleri devrimlendendi. Fransız devlet adamı F. de Gérando, Atatürk’ün önderliğini yaptığı çağdaşlaşma hareketinin ilk başarılarında, 1927 yılında kaleme aldığı “La Turquie nouvelle: La Politique étrangère, Le Progrès intérieur” (Yeni Türkiye: Dış Politika, İç Gelişme) başlıklı önemli makalesinde, “*Türk Devrimi’nin entelektüel açıdan gerçekleştirdiği en büyük reform öğretimin birleştirilmesiydi.*” saptamasını yapıyordu.²⁵

Gérando’nun makalesiyle aynı yılda yayınlanan bir başka yapıtta da aynı şekilde Türkiye’de eğitimde yaşanan laiklik uygulamalarına yer veriliyordu. Şöyle ki, Fransız gazetecisi Maurice Pernot, Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Türkiye’ye yaptığı geziden yola çıkarak yazdığı “L’Inquiétude de l’Orient. En Asie musulman” (Doğu’nun kaygısı. Müslüman Asya’da) adlı anı-gezi türündeki kitabında, “*Ankara Hükümeti’nin gençliğin eğitimini ‘hocaların’*

²² Noëlle Roger, “Anadolou: La Turquie de Kémal Atatürk”, **Revue des Deux Mondes**, J. Dumoulin, Paris, 1938, s. 13. İsviçre’de kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1971’de verilmiştir.

²³ Comte Charles de Chambrun, **Atatürk et la Turquie nouvelle**, Fernand Sorlot, Paris, 1939, s. 28, 40.

²⁴ **A.g.e.**, s. 32-33.

²⁵ F.de Gérando, “La Turquie nouvelle: La Politique étrangère, Le Progrès intérieur”, **Revue Politique et Parlementaire** (10 Mai-10 Juillet 1927), s. 25.

yönetiminden kurtararak laik öğretmenlere teslim ettiğine” dikkat çekiyordu.²⁶ Fransız başbakanlarından E. Herriot ise, eğitim alanında gerçekleştirilen devrimi “yeni rejimin en dikkate değer eserlerinden biri” olarak niteliyor ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat yasasını ve bunu takiben medreselerin kaldırılmasıyla başlayan gelişmeleri “yeni rejimin hem laik, demokratik ve ulusal hem de çağdaş bir kültürü yayma hedefi” çerçevesinde değerlendiriyordu. Din derslerinin kaldırılması, orta öğretimin ücretsiz olması, karma eğitim hep bu amaca yönelik düzenlemelerdi.²⁷

Atatürk’ün amacı; tam bağımsız, laik bir ulusal devlet, çağdaş, kalkınmış bir toplum ve özgür insan yaratmaktır. Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Türkiye’de uzun süre gazetecilik yapan, dolayısıyla önemli devrimlere tanıklık etmiş olan Gentizon, Tevhid-i Tedrisat Kanunu da dahil olmak üzere 3 Mart 1924 tarihli yasalarla Türkiye’nin laik devlet olma yönünde attığı önemli adımlar hakkında yadsınamaz değere sahip şu değerlendirmeyi yapıyordu: “... Türkiye Cumhuriyeti, 1924 Martunda gerçekleştirdiği reformlarla, hiç kuşkusuz günümüz Müslümanlarının yaptığı en büyük manevi ve entelektüel özgürleşme çabasını gerçekleştirmiştir.”²⁸

Atatürk, daha çağdaşlaşma hareketinin başlarında şapka devrimini tanıtmak üzere gittiği Kastamonu’da, yapılan ve yapılmakta olan devrimlerin amacının Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmek olduğunu açıklamıştı.²⁹ Dolayısıyla O’nun çağdaş, uygar bir toplum ve özgür insan idealine ulaşmak için öngördüğü temel araç eğitimdi. Harf Devrimi ise, çağdaş eğitimin temelini oluşturan, özünde laiklik bulunan bir devrimdir; tamamen halka dönük bir atılımdır ve Atatürk Türkiye’inde düzenlenen okuma-yazma seferberliğiyle dünya kültür tarihinde eşi, benzeri olmayan bir tablo sergilenmiştir.

Fransa’da 1920’li ve 1930’lu yıllarda üç kez başbakanlık yapan, 1933’te Türkiye’ye yaptığı gezide de Gazi Mustafa Kemal’i yakından tanıma olanağı elde eden Edouard Herriot, Tekin Alp’in 1937’de yayınlanan ünlü eseri *Le Kémalisme*’e yazdığı Önsöz’de, Gazi gibi halkıyla bütünleşmiş, onun için savaş vermiş, onun için acı çekmiş ve tüm engellere karşın kaderinin çizilmesinde onu yönlendirmiş bir önder, lider örneğine tarihte çok az rastlanıldığından söz etmektedir. Herriot’ya göre, Türk Devrimi hem çok kısa bir sürede hem de mantıklı bir plan dahilinde gerçekleşme özelliğine

²⁶ Maurice Pernot, *L’Inquiétude de l’Orient: En Asie Musulmane*, Librairie Hachette, Paris, 1927, s. 192.

²⁷ Herriot, *a.g.e.*, s. 109-110.

²⁸ Gentizon, *a.g.e.*, s.63.

²⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, 4.B., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 224

sahiptir. Fransız başbakanının ifadesiyle “inkılap” bir kafanın ürünü, bir aklın eseridir. Devrimi yöneten kişi, çağdaş yaşamın sosyal ve siyasal sorunlarının çözümünü ancak bilimde bulabileceğini bilmektedir. Bunun yanı sıra Gazi Mustafa Kemal, kitlelerin işbirliği olmaksızın kesin sonuç alınamayacağını biliyordu. O, hem halkı için hem de halkıyla birlikte çalışmıştır.³⁰ Dolayısıyla yukarıdaki değerlendirmelerin sahibi Edouard Herriot'nun Harf Devrimi'nin yapılış nedenini ve amacını da son derece iyi kavradığını söylemek olanaklıdır. Şöyle ki, “Orient” adlı eserinde, Arap harflerinin okuma güçlüğüne neden olduğunu, bunun da beraberinde eğitim-öğretimde gecikmeleri getirdiğini ve Gazi'nin bizzat başöğretmenlik yaptığı bu devrimsel atılımla, yani okuma-yazmanın “basitleştirilmesiyle” Türk öğrencilerine dillerini öğrenirken iki yıl kazandırılmasının amaçlandığını yazıyordu. Herriot, ayrıca, Harf Devrimi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini kolaylaştırdığı gibi, uluslararası yaşam ve kültürde Türkiye'nin daha aktif bir rol oynamasını da olanaklı kılacağını savunuyordu.³¹

Atatürk'ün kültür devrimini “*réforme intellectuelle*” olarak tanımlayan ve Arap harflerini eğitim-öğretimin yaygınlaşması ve gelişmesinde birincil engel olarak değerlendiren Herriot,³² ayrıca Harf Devrimi sırasında “*son derece heyecanlı bir alfabe mücadelesinin sergilendiğini*” özenle vurguluyordu.³³ Fransız Türkoloğu René Marchand da, “Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal” (Bir Irkın Uyanışı: Mustafa Kemal'in Türkiye'sinde) başlıklı kitabında, Türkiye'ye yaptığı gezide gözlemlediklerinden hareket ederek, Türk entelektüel çevrelerinde Latin harflerinin kabul edilmesine yönelik hararetli bir tartışma yaşandığına değiniyor ve bu alfabenin kabul edilmesiyle birlikte Avrupa'ya doğru yeni bir adım atılacağı görüşünü savunuyordu.³⁴

Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'nde ve Cezayir Genel Valiliği'nde üst düzey görevler almış olan Fransız devlet adamı Jean Méliá ise, Harf Devrimi'nden bir yıl sonra, 1929'da yayınlanan “Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie” (Mustafa Kemal veya Türkiye'nin Yenileşmesi) başlıklı kitabında, diğerleri gibi Arap harflerinden kaynaklanan güçlüklerden söz ederek, Latin alfabesinin Türkiye'de hiçbir zorlama olmaksızın kabul edildiğini yazıyordu.³⁵

³⁰ Herriot, “Le Kémalisme”, **Atatürk: Pensées et témoignages**, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1981, s. 165-166.

³¹ Herriot, **Orient**, s. 106-107.

³² **A.g.e.**, s. 124.

³³ Herriot, **a.g.m.**, s. 166.

³⁴ René Marchand, **Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal**, s. 159-161.

³⁵ Jean Méliá, **Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie**, Bibliothèque Charpentier, Paris, 1929, s.140.

İşte Jean Méliá'nın vurguladığı bu gerçek, yani Türkiye'de gerçekleşen Harf Devrimi gibi yüzyılların alışkanlıklarına son veren böylesine cesur bir atılım, "*Académie Française*" üyesi ünlü yazar Georges Duhamel'e de konu oluşturuyordu. Türkiye'yi yakından tanıyan ve 1920'li ve 1950'li yıllarda Türkiye'yi ziyaret etmiş olan Duhamel, "La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident" (1954) (Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti) başlıklı yapıtında, bir yandan bu devrimin Türk halkı tarafından itirazsız benimsenmesinin nedenlerini irdeliyor, diğer yandan devrimlerin genelde tek bir kişinin eseri olmadığını, gözü pek bir grup tarafından halkın önemli bir bölümünün de onayıyla hazırlandığını, ancak Türkiye'de gerçekleştirilen devrimin müthiş bir adamın eseri olduğunu vurguluyordu. Ünlü Fransız yazara göre, yakın çalışma arkadaşlarının da yardım ve desteğini almış olan Atatürk'ün başarısının esas sırrı, Türk halkının O'na duyduğu güven ve hayranlıktı. Fransız edebiyatçısı, "olağan dışı" olarak nitelendirdiği devrimin programını Atatürk'ün tek başına hazırladığını ve Türk Devrimi'nin sadece siyasal ve sosyal değil, aynı zamanda manevi, entelektüel, dini ve felsefi nitelikte olduğuna işaret ediyordu. Ona göre, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimin en önemli özelliği ulusal oluşuydu.³⁶ Duhamel, Atatürk Devrimi'nin niteliğine yönelik bu saptamalardan yola çıkarak Harf Devrimi'ni değerlendiriyor ve 20. yüzyılın başından beri bazı kafaları karıştıran, ancak yapılması kaçınılmaz hale gelen bu değişimin yüzünü Batı uygarlığına çeviren Kemalist Türkiye'de 1928 yılında gerçekleştiğini ve sadece bir yasayla böylesine bir devrimi gerçekleştirebilmek için bir ulusun çok cesur ve disiplinli olması gerektiğini belirtiyordu. Japonların bu konuda kararsız olduklarını, bunun yanı sıra Mısır'da, Kuzey Afrika'da okumuş, eğitilmiş insanlarla yaptığı görüşmelerde onları dinsel geleneklerin etkisiyle korkmuş, yılmış ve endişeli gördüğünü vurguluyordu. Türkiye'de ise yazı değişikliğinin halk tarafından coşkuyla, heyecanla karşılandığını, zira yüzyıllardır yazma ayrıcalığının yalnızca bilginlere ve okumuşlara bırakıldığının özellikle altını çizen Duhamel, Kemalist hükümet tarafından Latin alfabesinin kabul edilmesinin esasında bir "*devrim*" olduğuna dikkat çekiyordu.³⁷

Duhamel'in de kitabında önemle işaret ettiği gibi Atatürk Devrimi'nin en önemli özelliği ulusal oluşuydu. Atatürk ise, dili ulusallığın en belirgin özelliklerinden birisi olarak değerlendiriyor ve Türkçe'nin ulusal bir dil durumuna gelmesi için izlenecek yol konusunda şöyle diyordu:

³⁶ Georges Duhamel, *La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident*, Mercure de France, Paris, 1954, s. 23-24.

³⁷ *A.g.e.*, s. 27-33.

“Ulusal duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin ulusal ve zengin olması, ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil bilinçle işlensin.

“Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır.”³⁸

Atatürk Devrimi’nin ulusal oluşunun yanı sıra entelektüel nitelikte olmasını özenle vurgulayan Duhamel’in yanı sıra ünlü Fransız Başbakanı Edouard Herriot da, Atatürk’ün kültür alanındaki atılımlarını, başta alfabe devrimi olmak üzere dil devrimini, özellikle dilde öze dönüş çabalarını ve dili yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma çabalarını “Orient” (Doğu) başlıklı kitabında “réforme intellectuelle” olarak adlandırıyordu.³⁹ Herriot’ya göre, Atatürk’ün amacı ulusal birliği sağlamak için ulusal dile itibarını iade etmektir.⁴⁰ Bunun yanı sıra Dil Devrimi ile birlikte Türk dili, içine şırınga edilen Arap ve Fars unsurlardan kurtulacak ve böylece ulusal düşüncenin en yalın ve doğru örneğini oluşturacaktır.⁴¹

Fransız Türkologları Jean Deny ve René Marchand ise, “Petit manuel de la Turquie nouvelle”, (Yeni Türkiye’nin Küçük El Kitabı) başlıklı kitaplarında, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin en cesur ve derin atılımlarına örnek olarak Harf Devrimi’ni ve buna paralel olarak Dil Devrimi’ni gösteriyorlardı.⁴² Türk Devrimi ve aklın gerçek uyanışıyla birlikte olağanüstü yoğunlukta bir kültürel etkinlik döneminin başladığına dikkat çeken Fransız Türkologları, eserlerinde Türk Ocakları’na da oldukça önem vermişlerdi.⁴³ Şöyle ki, II. Meşrutiyet döneminde “*Türklerin kültürel birliğine ve uygarlıkta yücelmesine çalışmak*” amacıyla kurulan Türk Ocakları, Kurtuluş Savaşı döneminde gerçekleştirdikleri etkinliklerle ulusal direnişe katkıda bulunmuşlardı. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise, Atatürk’ün arzusu, Türk Ocakları’nı Cumhuriyet’e bağlı, çağdaş ve gerçekçi bir kültür ulusçuluğunun işlendiği kuruluşlar haline getirmektir.⁴⁴ René Marchand, 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın II. Kongresi’nde benimsenen yeni tüzükle bu partinin denetimi altında bir kuruluşa dönüştürülen Türk Ocakları

³⁸ Şerafettin Turan, “Atatürk ve Ulusal Kültür”, **Ankara Üniversitesi Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, TTK Basımevi, Ankara, , 1983, s. 337.

³⁹ Herriot, **Orient**, s. 124-125.

⁴⁰ **A.g.e.**, s. 103.

⁴¹ Herriot, “Le Kémalisme”, s. 166.

⁴² Deny ve Marchand, **Petit manuel de la Turquie nouvelle**, s. 240-241.

⁴³ **A.g.e.**, s. 237-240; Marchand, **Le réveil d’une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal**, s. 140-143.

⁴⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (İkinci Bölüm)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 82-83.

hakkında aynı yıl yayınlanan yapıtında şu değerlendirmeyi yapıyordu: “*Türk Ocakları Kemalist devrimin bir nevi ‘entelektüel ruhu’ haline gelmiştir.*”⁴⁵ Batı uygarlığını yakalamaya çalışan bir ülkedeki ani değişimi yerinde izlemek amacıyla 1920’li yılların sonlarında Türkiye’ye gelen Fransız gezgini Noëlle Roger ise, Türk Ocakları’nı genç Cumhuriyet’in iç yapılanma ihtiyacının bir göstergesi olarak değerlendiriyordu. Bunun yanı sıra Fransız Türkologları Jean Deny ve René Marchand’a paralel bir yaklaşımla, Türk Ocakları’nın esas amacının hangi yolla olursa olsun Türk ruhunu bir araya getirmek, dolayısıyla ülkedeki aydın güçleri uyandırmak ve seferber etmek olduğunu yazıyordu. Türkiye’yi karış karış gezen Noëlle Roger, Harf Devrimi sırasında Türk Ocakları’nın yeni alfabenin tanıtılması konusunda Mustafa Kemal’e nasıl yardımcı olduklarını Bursa Türk Ocağı’nda gördüğü 12 yaşındaki küçük kızların ve ak saçlı kadınların şevk dolu bir dikkatle sıralarına eğilerek okuma-yazma öğrendiklerini vurgulayarak anlatmaya çalışıyordu.⁴⁶

Atatürk döneminde gerçekleşen Harf ve Dil devrimlerinin yanı sıra tarih çalışmaları da Fransız aydınlarının ilgi odağını oluşturan gelişmelerdendi. Atatürk’ün tarihle ilgilenmesi, esasında Kurtuluş Savaşı’nın kültür alanında devamı niteliğini taşımaktadır. Atatürk, tam bağımsızlığın gereği olarak, ulusal dille birlikte ulusal tarihe kavuşmayı kültürel bağımsızlığın ana öğeleri olarak değerlendiriyordu. Bunun ötesinde önderliğini yaptığı Türk Devrimi’nin temel amacı olan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, hatta ulusal kültürü o düzeyin üstüne çıkarabilmek için O, Türklerin sadece devletler kuran asker bir ulus olup ilerlemeye ve uygarlığa düşman bir toplum oluşturdukları yönündeki suçlamaların asılsız olduğunun kanıtlanmasını istiyordu.⁴⁷ Dolayısıyla Türk tarihinin doğru temeller üzerinde kurulmasını hedefleyen tarih çalışmalarına önderlik eden, yön veren Atatürk, tarihin siyasal ve ideolojik bir yaklaşımla değil, gerçeklerin aydınlatılması amacıyla incelenmesi gerektiği görüşündeydi.⁴⁸

Sorbonne Üniversitesi’nde Filoloji ve Tarih öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa’nın dostlarını ülkesine tanıtmak amacıyla gezilere çıkan, bu arada Türkiye’de de uzun süre kalan Gérard Tongas,⁴⁹ “Atatürk et le vrai

⁴⁵ Marchand, *Le réveil d’une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal*, s. 140. Bu konuda ayrıca bkz. Deny ve Marchand, *Petit manuel de la Turquie nouvelle*, s. 238.

⁴⁶ Noëlle Roger, *En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi-*, Fasquelle Editeurs, Paris, 1930, s. 227-228.

⁴⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (İkinci Bölüm)*, s. 91.

⁴⁸ *A.g.e.*, s. 96.

⁴⁹ Gérard Tongas, *La Turquie: centre de gravité des Balkans et du Proche-Orient*, P.Geuthner, Paris, 1939, s.7.

visage de la Turquie moderne” (Atatürk ve Modern Türkiye’nin Gerçek Yüzü) başlıklı kitabında, Türkiye’nin Fransa’da iyi tanınmadığından ve bu ülke hakkında ön yargılar bulunduğundan yola çıkarak, pek çok Fransızın Türklerin atalarının Anadolu’da dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Hitit uygarlığını yarattıklarından habersiz olduğunu ileri sürüyor ve temel görevi her halkın kendine özgü niteliklerini insanlığa sevdirmek ve böylece evrensel birliğin sağlanmasına yardımcı olmak olan tarihin bazen yanlış yorumlanabildiğini iddia ediyordu.⁵⁰ Diğer yandan Türk aydınlarının gerek yeni Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve sosyal tarihini gerekse Kemalizmi iyi öğrenmeleri gerektiğini, öyle ki Türkiye’de ulusal tarihin yeterince bilinmediğini ve o döneme kadar büyük oranda çarpıtıldığını belirtiyordu. Bununla birlikte “*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*”nin Atatürk’ün başkanlığında yürüttüğü çalışmalar sayesinde ulusal tarihin üstündeki sis perdesinden yavaş yavaş kurtulmaya başladığına, böylece yeniden doğan bu tarihin evrensel tarih içinde yerini aldığına dikkat çekiyordu. Türk tarihine özellikle yükseköğretimde önem verilmesi gerektiğini düşünen Tongas, bu sürecin İstanbul ve Ankara Üniversiteleri’nde dünyada eşi benzeri olmadığını vurguladığı “*İnkılap Enstitüsü*”nün kuruluşuna da zemin hazırladığından söz ediyordu. Bu çerçevede İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan “*Türk İnkılabı Enstitüsü*”nü ele alan yazar, bu enstitünün temel amacının devrimin ideolojisini ülkenin aydın kesimine aşlamak olduğuna dikkat çekiyor ve Recep Peker, Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt ve Yusuf Kemal Tengirşek tarafından verilen derslerin içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler veriyordu.⁵¹

İyi bir araştırmacı ve gözlemci olan Tongas, Atatürk’ün önderliğinde başlayan tarih çalışmaları hakkında son derece gerçekçi ve objektif değerlendirmeler yaparken, kitabına “Mustapha Kémal: Dictateur” başlığını veren Fransız gazeteci Philippe de Zara ise ön yargılı ve subjektif bir yaklaşım sergiliyordu. Zara, bir yandan Atatürk’ün 1929’da başlattığı tarih çalışmalarıyla ve Türk tarih teziyle “*Türk halkına köklerinin soyluluğunu yücelterek güven vermeyi amaçladığını*” savunurken, diğer yandan “*Türk Tarih Kongresi’nin çok parlak sonuçlarına karşın gerçekte Türk halkının uygarlığa hiçbir katkıda bulunamamanın dramını uzun yüzyıllardır taşıdığını*” iddia ediyordu. Zara, bu konuda şöyle bir değerlendirme yapıyordu: “*Mustafa Kemal Türk halkında yapıcı bir ruh uyandırmaya çabalamış, bunu da köylü ve asker atalarından kendisine (Türk halkına)*

⁵⁰ Gérard Tongas, *Atatürk et le vrai visage de la Turquie moderne*, P.Geuthner, Paris, 1937, s. 7-9.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 67-70.

*kalan ışıksız, karanlık mirasta bir yaşam pırlıtsı arayarak yapmaya çalışmıştır.*⁵²

Zara'nın yukarıdaki değerlendirmeleri, Türklerin sadece devletler kuran asker bir ulus olup uygarlıktan yoksun, ilerlemeye ve uygarlığa düşman insanlar oldukları yönündeki suçlamaların asılsızlığının kanıtlanmasını zorunlu gören, dolayısıyla tarihin siyasal ve ideolojik bir yaklaşımla değil, gerçeklerin aydınlatılması amacıyla incelenmesi gerektiği görüşünde olan Atatürk'ün haklılığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin Fransa'da iyi tanınmadığından, hakkında ön yargılar bulunduğundan, pek çok Fransız'ın Türklerin atalarının Anadolu'da dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Hitit uygarlığını yarattıklarından habersiz olduğunu yazan Gérard Tongas'ın Fransa'daki Türkiye algısı hakkındaki saptamalarının da doğruluk payını gözler önüne sermektedir.

Tarihçi, gazeteci ve devlet adamı Benoist-Méchin, Atatürk'ün ulusal tarih anlayışı ve tarih çalışmaları hakkında ilginç saptamalar yapan bir başka Fransız yazardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini ve Atatürk Türkiye'sini ayrıntılı bir şekilde irdelediği "Le loup et le léopard: Mustapha Kémal ou la mort d'un empire" (Kurt ve Leopar: Mustafa Kemal veya Bir İmparatorluğun Çöküşü) başlıklı kitabında, Türkiye'nin geçmişini sorguladığına işaret ederek şu yorumu yapıyordu:

"Yeniden bir soyağacı oluşturma eğilimi, Türk halkı için kişiliğinin uyanışının doğal bir sonucuydu. Türk halkı, mekânda kök salarken aynı şekilde zamanda da kök salmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal bu konuda onu elinden geldiğince cesaretlendiriyordu; zira O, bir halkın geçmişi hakkında fikir sahibi olmasının geleceğe yönelik düşüncelerini büyük ölçüde yönlendireceğini ve belirleyeceğini biliyordu."⁵³

Eserinde Türk tarih tezine, Türk tarihinin ve uygarlığının çok eski dönemlerden başladığına ilişkin çalışmalara da ayrıntılı olarak yer veren Benoist-Méchin, yeni tarih anlayışını şu sözlerle değerlendiriyordu:

"Yeni tarih anlayışı, Türk aydın kesimine dünyanın en büyük ırklarına ait olduğu bilincini sırınga ederek, onda üç yüzyıllık yenilgilerin büyük ölçüde zayıflattığı övünme, gururlanma reflekslerini uyardı. Güçsüzlüğünün farkında olan önceki Osmanlı kuşakları, Avrupa'nın kültürel gelişimi karşısında kaderlerine boyun eğerek Batılı büyük ulusların düzeyine ulaşmaktan

⁵² Philippe de Zara, **Mustapha Kémal: Dictateur**, Fernand Sorlot, Paris, 1936, s. 363-365.

⁵³ Jacques Benoist-Méchin, **Le loup et le léopard Mustapha Kémal ou la mort d'un empire**, Ed. Albin Michel, Paris, 1954, s. 396.

vazgeçmiş ve de üzümlere aradaki mesafenin açılışına şahit olmuşlardı. Ne var ki, bu durum Kemalist devrimle birlikte değişti. Genç insanlar, büyüklerini felç eden aşağılık kompleksinden kısa sürede kurtuldular... zaten Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Kemalist orduların Avrupalı ordular karşısında kazandığı zaferler, Türklerin kendi değerini anlamalarına yol açmıştı. İşte bu duyguyu pekiştirmek üzere, ona baş döndürücü bir hızla ufuklar açarak, tam zamanında, yeni tarih görüşü ortaya çıktı.”⁵⁴

Görüldüğü üzere; Osmanlı Devleti'nde egemen olan İslam tarihine ve hanedana dayanan bir tarih anlayışından laik ve ulus egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir tarih görüşüne geçiş süreci, Batı dünyasının en çok ilgisini çeken gelişmelerdendi. Atatürk'ün yeni bir tarih anlayışıyla ulaşmak istediği hedeflerin, özellikle ulusal bir tarih görüşünün geliştirilmesinin yanı sıra Türk ulusuna ulusal bilincin kazandırılmasının ve de Türkiye hakkındaki ön yargıların çürütülerek Türklerin uygarlığa katkılarının başta Fransa olmak üzere Batı kamuoyuna anlatılması açısından Tongas'ın kitabının yanı sıra Benoist-Méchin'in eseri de büyük önem taşımaktadır.

Sosyal Devrimler ve Sosyal Yaşamın Çağdaştırılması

Atatürk devrimi ile sosyal yaşamın çağdaştırılması, Batı uygarlığını benimseyen ilk İslam ülkesi olan Türkiye'de gerçekleştirilen olağanüstü devrimi ve onun önderini Batı dünyasına tanıtmayı amaçlayan kitap ve araştırmalarda Fransızların en çok yer ayırdıkları ve üzerinde kapsamlı yorumlar yaptıkları konulardandı.

Fransız gazeteci Maurice Pernot, Türkiye'ye yaptığı gezi sonrası yayınlanan kitabında, Gazi Mustafa Kemal'in özellikle sosyal alandaki devrimlerle ulaşmak istediği amacı şöyle açıklıyordu:

“ ...Türkiye, Avrupa'yı körü körüne taklit etmek yerine bu kıtadan ilerlemesine yardımcı olacak araçları, hatta ona karşı savunmasını sağlayacak silahları almak istemektedir. 1925'in sonunda Mustafa Kemal, ülkesinin insanlarına Avrupalı giyim-kuşamı kabul ettirdi; kadınlardan çarşafa ve hareme veda etmelerini istedi. 1926 başında ise Türkiye'de Gregoryen takvimi ve 24 saat uygulamasını başlattı... Metre sistemi ve Latin alfabesine geçileceği yönünde sinyaller verdi. Gazi, Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşam koşullarının Batı'dakilere eşit olmasını istemekte ve Türkiye'nin

⁵⁴ A.g.e., s. 399.

uygar uluslar birliğine kabul edilmesini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için bu eşitliğe güvenmektedir...”⁵⁵

Maurice Pernot, Mustafa Kemal’in sosyal alanda gerçekleştirilen değişiklikleri Türkiye’nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi, hatta Avrupa ile yarışabilmesi için gerekli olan en temel araçlar arasında gördüğünü son derece iyi kavramıştı.

Kılık-kıyafet devrimi sırasında Türkiye’de “Le Temps” gazetesi muhabiri olarak görev yapan Paul Gentizon ise, kitabında özellikle şapka devrimine önemli bir yer ayırarak, şapkayla birlikte İslam toplumunda düşünce özgürlüğünün yerleştiğini, akılcılığın galip geldiğini, özgürleşmiş insan vicdanının haklarını geri almaya başladığını ve Türklerin ilk defa dünya vatandaşı konumuna geldiklerini savunuyordu.⁵⁶ Mustafa Kemal’in 1925 Ağustosunda Kastamonu gezisinde yaptığı bir konuşmada “*uygar ulusların giyim-kuşamının benimsenmesi*” emrini vermesinden itibaren Türk toplumunun görünümünün birkaç ay içinde değiştiğine, dolayısıyla şapka devrimiyle yalnızca fesin yerini şapkanın almasının değil, tüm ulusun giyim-kuşamının hedeflediğine dikkat çekiyordu. Diğer yandan Fransız gazeteci, “*Mustafa Kemal’in giyim-kuşam reformu*” olarak adlandırdığı bu gelişmeyle birlikte yeni Türkiye’nin Fransız Devrimi ve imparatorluk savaşları sonrası Batı toplumlarının görünümünü aldığını ve böylece insan aklının tüm boş inançları yıktığını ileri sürüyordu.⁵⁷

Gentizon, Kastamonu ve İnebolu gezisinde şapka giyerek topluma örnek olan Mustafa Kemal’in halkın kendisine olan sevgisini tehlikeye sokmak pahasına da olsa böyle bir yeniliği gerçekleştirmek konusunda kararlı olduğunu, gittiği her yerde duruma göre melon, fötr veya panama şapka giyerek büyük bir cesaret örneği verdiğini, Kastamonu ve İnebolu’dan sonra Bursa, Eskişehir ve Konya’ya giderek bir nevi propaganda turnesine çıktığını vurguluyor ve O’nun bu devrimle ulaşmak istediği amacı şöyle anlatıyordu:

“Mustafa Kemal, bu reformla bir yandan Türk ulusunun yaşam biçiminden her türlü mistik (tasavvufi) inancı uzaklaştırmak, diğer yandan yurttaşlarının giysisini çağın gelişmelerine uygun duruma getirmek istiyordu. Buhar, elektrik, telefon, uçak, telsiz gibi

⁵⁵ Pernot, **a.g.e.**, s. 187-188.

⁵⁶ Gentizon, **a.g.e.**, s.137.

⁵⁷ **A.g.e.**, s.158-161. Mustafa Kemal, Kastamonu gezisi sırasında 28 Ağustos 1925’te İnebolu’da yaptığı konuşmada “Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâıyk bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz” demişti. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, 4.B., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s.220.

uygarlığın bütün modern buluşlarını kabul eden Türk insanının aynı şekilde bu uygarlığın başlığını ve giyim-kuşamını da benimsemesi gerekmektedir...”⁵⁸

Dolayısıyla Gazeteci Gentizon'un da sözünü ettiği ve temel amacı “Türkiye’yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak, hatta onu bile aşmasını sağlamak” olan Atatürk’ün giyim-kuşamda yapmayı tasarladığı değişiklikleri halka anlatmak ve onun görüşlerini almak üzere çıktığı Kastamonu gezisi sırasında 28 Ağustos 1925’te İnebolu’da halka hitaben söylediği şu sözler, O’nun bu hedefe ulaşmak için gerekli gördüğü temel aracın “*kafaların, düşünce biçiminin değişmesi*” olduğunu göstermektedir: “...Türkiye Cumhuriyeti’ni tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir...Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir...”⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirip,⁶⁰ Türk ulusunun uygarlık ailesi içinde kendisine yaraşan yeri almasını temel amaç edinen Atatürk’ün bu hedefe ulaşmak için öngördüğü araç ise Fransız devlet adamı, gazeteci-yazar Jean Mélia tarafından Batı kamuoyuna şöyle yansıtılıyordu: “*Mustafa Kemal, Türkiye’nin modernleşmesi, yani diğer uluslarla rekabet edebilmesi için kafaların (zihniyetin) değişmesini istiyor. Bundan dolayı O, eski alışkanlıklara, geleneklere savaş açmaktan çekinmiyor...*”⁶¹ Kitabında şapka devrimine ayrı bir yer ayıran ve bu uygarlık simgesinin özellikle dinle bağlantısını irdelemeye çalışan Mélia, Atatürk Türkiye’inde kısa sürede pek çok yeniliğin herhangi bir zorlama olmaksızın benimsenmesine karşın sadece şapkanın şiddetli tartışmalara, olaylara ve ayaklanmalara neden olduğunu, özellikle hilafetin kaldırılmasıyla gündeme gelen din sorununun bu işe karıştığını, ancak Müslüman dininde ve Kuran’da ne şapka takılmasını yasaklayan ne de fesi zorunlu kılan hiçbir şeyin bulunmadığını belirtiyordu.⁶²

Yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere, Atatürk’ün Türkiye’nin modernleşmesi ve uygar dünyaya katılabilmesi için kafaların değişmesini

⁵⁸ Gentizon, a.g.e., s.124.

⁵⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s. 220.

⁶⁰ Atatürk, Kastamonu’da 30 Ağustos 1925 tarihli konuşmasında, yapılan ve yapılmakta olan devrimlerin amacının Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmek olduğunu söylemişti. A.g.e., s.224.

⁶¹ Mélia, a.g.e., s. 89.

⁶² A.g.e., s. 87-89.

istediğini, dolayısıyla şapka devrimiyle esasında zihniyetleri, düşünüş biçimlerini çağdaşlaştırmayı ve aklı egemen kılmayı amaçladığını özellikle Fransız devlet adamlarının ve gazetecilerinin gayet iyi kavramış olmalarına karşın bazı Fransız gezginlerinin (Marguerite Bourgoïn, Camille Mauclair) Batılı giyim-kuşamın Türk insanına benimsetilmeye çalışılmasını “*giysi köleliği*”,⁶³ “*çar buyruğu*”⁶⁴ şeklinde nitelendirdikleri dikkat çekmektedir. Bir başka Fransız gezgini José le Boucher ise, Türkiye’de özellikle giyim-kuşam devriminden duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle ifade ediyordu: “*Mustafa Kemal, Türk kadınının çarşafını çekip çıkararak eski Türkiye üzerinde dalgalanan gizemli ve romantik örtüyü (tülü) yırtmış oldu.*”⁶⁵

Türk toplumunu giyimiyle, düşünüş ve yaşam biçimiyle özgürleştirmeye çalışan Atatürk’ün esas amacının ulusunu çağdaşlaştırmak, uygar dünyanın bir üyesi yapmak olduğunu bu gezginlerin anlayamamış veya anlamak istememiş olmaları doğaldı. Çünkü José le Boucher’nin de kitabında özellikle vurguladığı gibi, Mustafa Kemal hayallerindeki Osmanlı görünümünü yok etmişti; bunun da ötesinde Fransız çıkarları Atatürk Devrimi ile zedelenmişti. Şöyle ki, Türkiye’nin laikleşmesiyle birlikte birçok Fransız okulunun kapatılması, Fransız kültürünün etkisinin azalması, Fransızların İngiliz, Alman ve Amerikalılarla aynı kefeye konulması, özetle Türkiye’deki Fransız çıkarlarının zarar görmesi,⁶⁶ Atatürk Devrimi’ne ilişkin bu olumsuz bakış açısının temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransız gezginlerinin bu hissi ve taraflı yaklaşımlarına karşın Gentizon ve Mélia dışında Şapka Devrimi konusunda tarafsız değerlendirmelerde bulunan başka Fransız gözlemciler de vardı. Örneğin Şapka Devrimi’nin gerçekleştiği 1925 yılında Türkiye’de büyükelçi olarak görev yapan Albert Sarraut, önemli bir görgü tanığı olarak fesin yerini şapkanın almasını şöyle değerlendiriyordu:

“...Türkiye’de fesin ortadan kaldırılmasıyla çağdaş uygarlığın liberal anlayışına karşı çıkan bir simge yok edilmiştir...”

“İşte aniden bu sembolü ortadan kaldırmaya karar veren Gazi Mustafa Kemal’in Kastamonu’da halka hitaben yaptığı konuşmayla birlikte, ülkede bir baştan bir başa -aynen beyin mekanizmasını felç eden kurşun bir takkeden kurtulurcasına- fes kafalardan çıkartılmıştır.

⁶³ Bourgoïn, a.g.e., s. 64.

⁶⁴ Camille Mauclair, *De Jérusalem à İstanbul*, Ed. B. Grasset, Paris, 1939, s. 173.

⁶⁵ Boucher, a.g.e., s. 7.

⁶⁶ A.g.e., s. 106-111.

“Ben şahsen gerek İstanbul gerekse Ankara’da böylesine etkileyici bir olaya, tüm bir ulusun bu kölelik işaretini, yani fesi nasıl terk ettiğine tanıklık ettim.

“Bununla birlikte şapka devrimi, yeni rejime (Cumhuriyet’e) yönelik komploları kışkırtmaya devam eden asilerle, eski rejim savunucularıyla ve bazı dik kafalılarla da karşılaştı. Ancak yeni rejimin kendini savunması gerekiyordu; bunu da kesinlikle yaptı...”⁶⁷

Görüldüğü üzere, Fransa’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara’daki ilk resmi temsilcisi Büyükelçi Sarraut, bizzat olayların içinde yaşayan bir gözlemci olarak Şapka Devrimi’nin amacını, dolayısıyla Türk ulusunun Mustafa Kemal’in önderliğinde çağdaşlaşma çabasını gayet iyi anlamıştı. Bunun yanı sıra Margerite Bourgoïn gibi bazı Fransız gezginlerinin hissi ve taraflı bir bakış açısıyla yaklaştıkları, Şapka Devrimi sırasında Doğu illerinde çıkan ayaklanmaların nedenleri ve bunlara karşı alınan önlemler konusunu son derece gerçekçi ve objektif bir şekilde değerlendirmişti. Şöyle ki, Bourgoïn, ayaklanmaları kışkırtan dindar ve sarıklı çevrelerin Cumhuriyet rejiminin temsilcilerine saldırmalarına neden olarak “*çirkin ve rahatsız yeni kıyafetleri*” değil, “*gittikçe Hristiyan Batılılara benzemelerinden duydukları rahatsızlığı*” gösteriyordu. Ayaklanmalara karşı alınan önlemleri ise “*Olaylar hızlı bir şekilde bastırıldı ve maalesef İstiklal Mahkemeleri’nin devreye girmesi gerekti. Böylece imansızlara karşı üstünlüklerinin somut göstergesi olan bir başlığı ortadan kaldıran rejime karşı ayaklananlar ölüm ve kürek cezasına çarptırıldılar.*” sözleriyle irdeliyordu.⁶⁸ Sarraut ise, Şapka Devrimi sırasında Doğu illerinde çıkan ayaklanmaların aslında şapkaya karşı değil, tamamen yeni kurulan Cumhuriyet’i yıkmaya yönelik eylemler olduğunu, dolayısıyla her devlet gibi genç Türkiye’nin de Cumhuriyet rejimini korumak istemesinin ve bu doğrultuda önlemler almasının son derece doğal ve kaçınılmaz olduğunu anlamıştı.

Albert Sarraut ile aynı yıllarda Türkiye’de görev yapan Paul Gentizon ise, Şapka Devrimi’ne karşı Erzurum, Sivas, Maraş, Rize gibi Doğu vilayetlerinde olayların çıkmasına neden olarak bu yörelerin Anadolu’nun en geri kalmış bölgeleri olduğunu gösteriyor, dolayısıyla bu yörelerde manevi ve entelektüel olgunluktan yoksun halkın bağnazlığının, hurafelere olan bağlılığının bazı çıkar çevrelerinin işine yaradığını, dolayısıyla çıkarları gereği şeyhlerin, dervişlerin, hocaların, büyücülerin, falcıların Cumhuriyet’in gerçekleştirdiği yeniliklere karşı çıkmalarının doğal olduğunu

⁶⁷ Albert Sarraut, *Mon Ambassade en Turquie*, Paris, 1953, s.14-16.

⁶⁸ Bourgoïn, *a.g.e.*, s. 64-66.

savunuyordu. Fransız gazeteciye göre, olaylar karşısında Hükümet tarafından zaman kaybetmeksizin alınan önlemler sayesinde ve İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaya başlaması ile “*genel bir bağnazlık patlaması tehlikesi*” ustalıkla önlenmiş oldu.⁶⁹ Kısacası, Şapka Devrimi'ni gerçekleştirirken halkın kendisine olan sevgi ve desteğini kaybetme riskini de göze alan Mustafa Kemal'in Avrupa uygarlığının başlığını on milyon Müslümanın giymesini sağlayarak küçümsenemeyecek bir “*manevi cesaret*” örneği göstermiş oldu.⁷⁰

Atatürk Türkiye'sinde gerçekleşen bu önemli sosyal değişimi, Şapka Devrimi'ni yerinde gözlemleyen Fransız aydınlarının diğer yandan Türk kadınının giyim-kuşamının çağdaşlaşmasına ilişkin ilginç saptamaları vardı.

Örneğin, eski Fransız başbakanlarından Edouard Herriot, Aralık 1933'te Paris'te verdiği bir konferansta, Türkiye'de peçe ve çarşafı yasaklayan hiçbir yasa olmamasına karşın Türk kadınının çağdaş giyim-kuşamı tercih ettiğine dikkati çekiyordu. 1927 yılında Türkiye'de kadınların hâlâ peçe taktıklarını, ancak kadının çalışma yaşamında erkeğin yerini alması yönünde başlatılan seferberliğin bu eski âdete büyük bir darbe indirdiğini ve Türk kadınlarının yavaş yavaş örtülerini çıkarmaya, tayyör giymeye başladıklarını anlatıyordu.⁷¹ Herriot, “Orient” (Doğu) başlıklı anı-gezi türündeki önemli eserinde ise, Mustafa Kemal ile 1933'te Dolmabahçe sarayında yaptığı uzun görüşmeden hareket ederek, O'nun Türk kadınına çağdaş giyim-kuşamı benimsetme yöntemi konusunda şu değerlendirmeyi yapıyordu: “...*Gazi, fesin kaldırılmasını bir sembol olarak istedi; peçe konusunda ise kadının beğenilme, şık görünme merakına güvendi ve bu örtünün kaldırılmasını zorla kabul ettirmek yerine işi kendi haline bıraktı...*”⁷²

Aynen Edouard Herriot gibi, Mustafa Kemal'in Türk kadınının giyim-kuşamı konusunda herhangi bir yasal zorunluluk getirmemiş olmasına vurgu yapan bir Fransız kadın gezgin vardı: Marguerite Bourgoïn. Ancak Bourgoïn, kitabında daha önce Mustafa Kemal'i Türk erkeklerini Batı'nın “çirkin ve iç kapayıcı” giysilerini giymek zorunda bıraktığı için suçlarken,⁷³ bu kez Türk kadınlarını herhangi bir zorunluluk getirilmeden diledikleri gibi giyinmekte özgür bırakmasından dolayı alkışlıyordu.⁷⁴

⁶⁹ Gentizon, **a.g.e.**, s. 133-137.

⁷⁰ **A.g.e.**, s. 138.

⁷¹ Edouard Herriot, “*De la vieille à la nouvelle Turquie*”, **la Turquie Kémaliste**, No.1 (Juin 1934), s.26.

⁷² Herriot, **a.g.e.**, s. 124.

⁷³ Bourgoïn, **a.g.e.**, s. 60-64.

⁷⁴ **A.g.e.**, s. 211-212.

Fransız devlet adamı Jean Mélia da, Türk kadınının peçeden kurtuluş öyküsüne kitabında yer veren yazarlardandı. Şöyle ki, Mustafa Kemal’in Ağustos 1925’te Kastamonu gezisinde “*Türk kadınının ve erkeğinin birlikte ilerlemesi ve Türk kadınının uygar bir ulusa yakışır biçimde giyinmesi, davranması gerektiği*” yönündeki konuşmasından sonra gittiği her yerde yüzü açık kadınlar tarafından karşılandığını, Türk kadınının kendi arzusuyla kısa zamanda peçeden kurtulduğunu ve bu eski âdetin terk edilmesinin Trabzon’un dışında bütün yörelerde hemen benimsendiğini yazıyordu.⁷⁵

Kılık-kıyafet devrimine yapıtında büyük önem veren ve Mustafa Kemal’in sadece erkeğin değil, kadınının da dış görünüşünü çağdaşlaştırmayı amaçladığını savunan Gazeteci Gentizon, Türkiye’de gözlemlediklerine dayanarak değerlendirmeler yapıyordu. Şöyle ki, Türk kadınının cehaletten ve erkeğin koruyuculuğundan kurtararak her alanda onunla eşit konuma getirmeyi ilke edinmiş o büyük insan Mustafa Kemal’in aynen fese olduğu gibi peçeye de savaş açtığını, bunun yanı sıra Türk kadınından aynen Batılı hemcinsleri gibi tayyör, manto, şapka giymesini istediğini ve kadınların büyük çoğunluğunun O’nun bu arzusunun yerine getirdiğini iddia ediyordu. Gentizon’a göre, giyim-kuşam alanında yaşanan büyük değişim Türkiye’de anlayışların, kafa yapılarının değişmesi anlamına geliyordu.⁷⁶

Atatürk döneminde Türkiye’deki çağdaş ve uygar boyutlu değişimleri yerinde gözlemleyen Fransız devlet adamlarının, gazetecilerinin, gezginlerinin ve Türkologlarının ortak saptamaları şöyleydi: Osmanlı döneminde sahneye çıkması, kocasının yanında seyahat etmesi yasaklanmış bulunan Türk kadınının 1923-1924 yıllarından itibaren sosyal yaşamda esaret zincirlerinden kurtulmaya başlamış olması, Türk kadınının erkeklerle eşit yurttaşlık hakları elde etmesi, Atatürk Devrimi ile birlikte tüm eğitim kurumlarının ve meslek gruplarının Türk kadınına kapılarını açması ve özellikle siyasal yaşama girmesiyle birlikte Türk kadınının Batılı hemcinslerini geride bırakması, hatta İsviçre’nin bile önüne geçmesiydi.⁷⁷

⁷⁵ Mélia, a.g.e., s.104-109. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925’te Kastamonu’da halka hitaben yaptığı konuşmada, bir ulusun uygarlık yolunda ilerlemesinin ancak kadınıyla ve erkeğiyle birlikte gelişmesine bağlı olduğunu, dolayısıyla kadınlar toprağa zincirle bağlı kaldıkça bu ilerlemenin sağlanamayacağını, bunun yanı sıra Türk kadınının dış görünümüyle, giyimiyle, davranışlarıyla uygar olduğunu göstermesi gerektiğini söylemişti. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 226-227.

⁷⁶ Gentizon, a.g.e., s. 161-163.

⁷⁷ 29 Ekim 1923’te Ankara’da Mustafa Kemal’le röportaj yapan gazeteci Maurice Pernot, iki sene sonra tekrar geldiği Ankara’da gördüğü hummalı bayındırlık çalışmalarını şöyle anlatıyordu: “Herkes çalışıyor, erkekler kadar kadınlar da...” Pernot, a.g.e., s. 173. Fransız

Bu konuda bazı örnekler verilecek olursa; Fransız Başbakanlarından Edouard Herriot, Türk kadının erkekle eşit yurttaşlık hakları elde etmesini peçenin terkinden daha önemli görüyordu.⁷⁸ Fransız gezgini Marguerite Bourgoïn, Atatürk Devrimi ile birlikte tüm eğitim kurumlarının yanı sıra diploması de dahil olmak üzere tüm meslek gruplarının kapılarını açtığı Türk kadınının sosyal yaşamın yanı sıra siyasal yaşama girişini de gözlemleyen bir yazar olarak, Mustafa Kemal'in kadınları sadece giyim-kuşamlarında değil, yaşam biçimlerinde de özgür bıraktığını vurgulayarak Türkiye'de kadınların büyük çoğunluğunun kendi arzu ve istekleri doğrultusunda daha "aktif" ve "akılcı" bir yaşam tarzını tercih ettiklerini ileri sürüyordu.⁷⁹ 29 Ekim 1923'te Ankara'da Mustafa Kemal'le röportaj yapan gazeteci Maurice Pernot ise, iki sene sonra tekrar geldiği Ankara'da gördüğü hummalı bayındırlık çalışmalarını anlatırken Türk kadınının yeni konumunu şöyle özetliyordu: "*Herkes çalışıyor, erkekler kadar kadınlar da...*"⁸⁰ Diğer yandan gerek Pernot gerek Gentizon eserlerinde Atatürk Türkiye'sinde kadınların sosyal yaşamda yer almasını irdelerken, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere İzmir, Trabzon, Mersin ve Bursa'da düzenlenen balolara her yaşta kadın ve erkek Müslüman Türkün birlikte katıldıklarını ve dans ettiklerini ayrıntılı bir şekilde anlatıyorlardı.⁸¹

Yeni Türk devletinde sosyal yaşamı çağdaştırmaya yönelik atılımlar sadece Türk insanının dış görünümünün modernleştirilmesiyle sınırlı değildi. 30 Kasım 1925'te çıkarılan bir kanunla bütün tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmış, tarikatlar yasaklanmış, ayrıca aynı yasayla o güne kadar kullanılan şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik gibi tarikat unvanları kaldırılarak bu kişilerin san ve sıfatlarına uygun kıyafetleri giymeleri de yasaklanmıştı. Böylece tarikatçılığın son derece yaygın ibadet, toplantı, eğitim merkezleri olan tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türk toplumunun bu çağdışı dinsel çıkar yuvalarından, dolayısıyla inanç ve ibadetlerini yönlendiren baskı odaklarından kurtararak özgürleştirilmesi amaçlanmıştı. Bunun yanı sıra tarikat unvanlarına sahip kişilerin çağdışı kıyafetlerinin yasaklanması, toplumsal görünüşün çağdaştırılması yolunda 25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka Kanunu'ndan sonra atılan en önemli adım olmuştu.

yazarlar, Atatürk Türkiye'sinde kadınların sosyal yaşamda yer almasını irdelerken, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere İzmir, Trabzon, Mersin ve Bursa'da düzenlenen balolara her yaşta kadın ve erkek Müslüman Türkün birlikte katıldıklarını ve dans ettiklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır. Gentizon, **a.g.e.**, s.166; Pernot, **a.g.e.**, s.178-179.

⁷⁸ Herriot, **a.g.e.**, s.107.

⁷⁹ Bourgoïn, **a.g.e.**, s. 233.

⁸⁰ Pernot, **a.g.e.**, s. 173.

⁸¹ Pernot, **a.g.e.**, s.178-179; Gentizon, **a.g.e.**, s.166.

Kitabında boş inanç (hurafe) yuvası tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasına, tarikatların yasaklanmasına özel bir bölüm ayıran Fransız Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri Paul Gentizon’a göre, Cumhuriyet yöneticileri bu kurumları son dönemlerin anlayışına uygun görmedikleri için kaldırmışlardı. Bunun yanı sıra Gentizon şöyle bir değerlendirme yapıyordu: “Kürt ayaklanması (Şeyh Said ayaklanması), Cumhuriyet’e ve reformlara yönelik bu hareketin yöneticileri arasında pek çok tarikat üyesinin bulunduğunu da kanıtlamıştı... Bu nedenle ayaklanma biter bitmez Ankara Hükümeti, toplumsal alanda tehlikeli ve zararlı bulunduğu bir anlayışa karşı savaşmayı görev bildi.”⁸²

İşte geçmişte çeşitli ayaklanmalarda, devletin güçsüzleştirilmesinde önemli rol oynayan tekke ve zaviyelerin kapatılması sadece laikliğin gereği değil, aynı zamanda ulusal birliğin sağlanması açısından da önemliydi. Gentizon ise bu gerçeği anlamış olduğunu şu sözleriyle kanıtlıyordu: “Yeni rejimin kanunları gereği dervişler sadece tekkelerini kapatmak, türbelerini feshetmek durumunda kalmamışlar, aynı zamanda uygar ulusların giysilerini de giymek zorunda kalmışlardı. Şimdi Batılılar gibi ceket, ayakkabı, kasket, şapka giyen bu insanları sokakta kimse tanımamaktadır...”⁸³

Atatürk’ün ve O’nun önderliğini yaptığı Türk Devrimi’nin hayranı Edouard Herriot, Aralık 1933’te Paris’te verdiği bir konferansta, Mustafa Kemal’in eserini diktatörce değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile tam bir uzlaşma içinde gerçekleştirdiğine işaret ediyor ve bu üstün nitelikli insanın inisiyatifıyla gerçekleşen, gerek sosyal yaşamın çağdaştırılmasına yönelik gerekse rejimin korunması için hayati önem taşıyan bir atılım hakkında şu yorumu yapıyordu: “...O dervişleri, dergâhları, türbe ziyaretlerini, selamlıkları ortadan kaldırarak geçmişin tüm yapay görünümüne son verdi. Ama bilgili, aydın, hayranlık derecesinde tarihe tutkun bir insan olan Mustafa Kemal, bu geçmişte anlamlı ve değerli olan her şeyi korumaya özen gösteriyor.”⁸⁴

Herriot’nun bu sözlerinden onun Atatürk’ü oldukça iyi anladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira O, Türk insanını özgürleştirirken, çağdaştırırken geçmişinden koparmayı değil, tam tersine geçmişin akılcılıktan uzak boş inançlarından, ön yargılarından, özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalarından kurtarmayı amaçlamıştı. Dolayısıyla ulusal birliğin sağlanması açısından da zorunlu olan ve laik bir ülkede bulunmaması gereken tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması gibi devrimsel nitelikli

⁸² Gentizon, **a.g.e.**, s. 153-154.

⁸³ **A.g.e.**, s. 156.

⁸⁴ Herriot, “De la vieille à la nouvelle Turquie”, **La Turquie Kémaliste**, No.1 (Juin 1934), s. 27.

atılımlarla Atatürk'ün ulaşmak istediği sonuç çağdaş, laik bir toplum düzeniydi.

Esasında Gazi Mustafa Kemal, Edouard Herriot ile 21 Ağustos 1933'te Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı görüşmede, ona Türkiye'yi laikleştirmekteki amacı ve uygulama planıyla ilgili açıklamalar yapmıştı. Fransız başbakanı, kendisine yaptığı açıklamalardan Gazi'nin Türkiye'yi laikleştirerek ulusal birliği sağlamayı amaçladığını gayet iyi anlamıştı.⁸⁵ Bunun da ötesinde O'nun Türkiye'yi modernleştirirken “uygar bir ulus yaratmayı” planladığını da gayet iyi kavramıştı.⁸⁶

Türk insanını giyimiyle, kuşamıyla, sosyal yaşantısıyla, düşünce biçimiyle özgürleştirmeye çalışan Büyük Önder'in “*vicdanların özgürleşmesi*” amacına uygun olarak Tanrı ile kul arasına giren din tacirlerini ortadan kaldırmasından sonra sıra devlet işlerinin ve sosyal yaşantının uluslararası ölçülere göre düzenlenmesine gelmişti. Bu çerçevede ilk aşamada Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç noktası olarak alan Hicri takvim ve mali işleri düzenleyen Rumi takvimin yanı sıra ezani ve vasati saat sistemlerine son verilerek uluslararası takvim ve saat kabul edilmişti (26 Aralık 1925). Bundan sonra diğer sosyal devrimler peş peşe devreye girmiş ve 1928'de Arap rakamlarının yerini uluslararası rakamlar, 1931'de arşın, okka gibi belirsiz ve değişken uzunluk, ağırlık ölçülerinin yerini metre, kilogram gibi uluslararası ölçüler, 1934'de dinsel, sosyal ve asalet kaynaklı bazı san ve sıfatların yerini soyadı, 1935'de haftalık tatil günü Cuma'nın yerini uluslararası tatil günü Pazar almıştı.

İşte özünde laiklik bulunan tüm bu sosyal devrimlerle bir yandan Türk ulusunun uygar dünyada yerini alması, diğer yandan Türk sosyal ve ekonomik yaşamında eşitliğin, birliğin ve sosyal uyumun sağlanması amaçlanıyordu.

Fransa'da yayınlanan Atatürk Türkiye'sine ilişkin yaptılar incelendiğinde, çağdaş boyutlu sosyal devrimlere ve düzenlemelere en fazla yer veren yazarın Paul Gentizon olduğu dikkati çekmektedir. Fransız gazeteciye göre “*Mustafa Kemal'in reformları bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçişi*” ifade ediyordu. Şöyle ki, Batı'yı örnek alan Türkiye Cumhuriyeti artık her alanda Avrupa uygarlığının yöntemlerini uygulamak istiyordu. Halbuki Osmanlı yöneticileri, saat ve takvim örneğinde olduğu gibi kitlelerin duygularını incitme ve özellikle Müslümanlığa zarar verme endişesiyle Batılı zaman ölçülerini kabul etmeye cesaret edememişlerdi.

⁸⁵ Herriot, a.g.e., s.122-123.

⁸⁶ A.g.e., s. 99.

Ancak aynı anda dört değişik takvimin uygulanması karışıklıklara neden olduğu için TBMM, bütün uygar ülkelerde yürürlükte olan Gregoryen takvimi ve 24 saat uygulamasının benimsenmesini kabul etmişti.⁸⁷ Bununla birlikte Gentizon, kitabının yayınlandığı 1929 yılında hâlâ yürürlükte olan Cuma günü uygulamasından Türk ekonomisi açısından yarattığı olumsuzluklar nedeniyle vazgeçilmesi gerektiğini, Avrupa ile yoğun ticari ilişkilere girmiş bir ülkenin hafta tatilini Batı'nın tatil günü olan Pazar'a kaydırmasının daha doğru olacağını savunuyordu.⁸⁸

Gentizon'un yanı sıra kitabında Türkiye'deki hafta tatili uygulamasına yer veren bir başka yazar Jean Mélia idi. "Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie" (Mustafa Kemal veya Türkiye'nin Yenileşmesi) başlıklı kitabı Gentizon'un yapıtıyla aynı yıl yayınlanan Fransız devlet adamı, gazeteci-yazar Jean Mélia ise, ilerleme ve kalkınma yolunda azimli olan Türkiye'de Mart 1924'ten beri yürürlükte olan ve Türk ekonomisinin Avrupa ile iş ilişkilerini bozan Cuma uygulamasından en kısa sürede vazgeçileceğini düşünüyordu.⁸⁹

Atatürk Türkiye'sinde sosyal ve ekonomik yaşamın çağdaştırılmasına ve böylece Türkiye'nin uygar dünyada layık olduğu yeri almasını hızlandırmaya yönelik devrimsel nitelikli atılımların gerçekleştiği tarihlerde kitapları yayınlanan Fransız aydınlarının, yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere, Atatürk'ün tasarladığı ve önderliğini yaptığı sosyal devrim ve düzenlemelerin amacını gayet iyi kavradıkları anlaşılmaktadır.

Atatürk ve Laiklik

Laiklik, bir düşünce ve yaşam biçimi olarak, yalnızca vicdan değil, her türlü düşünce özgürlüğünü, bütün yönetim ve kültür alanlarını içerir.⁹⁰ Atatürk döneminde Ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" kitabında Ulu Önder vicdan özgürlüğünü ve laikliği şöyle tanımlıyordu:

"Vicdan hürriyeti, her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasi bir fikre sahip olmak, mensup olduğu bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve

⁸⁷ Gentizon, **a.g.e.**, s. 176-178. Osmanlı Devleti'nde Hicri takvim, Rumi takvim, Ortodoks takvimi ve Gregoryen takvimi kullanılıyordu. Yeni takvim ve saatler konusunda ayrıca: Herriot, **a.g.e.**, s. 106.

⁸⁸ **A.g.e.**, s.184-185.

⁸⁹ Mélia, **a.g.e.**, s. 147.

⁹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, 2. B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 146.

hürriyetine maliktir. Kimsenin dinine ve vicdanına hakim olunamaz...

“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bilumum tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla kapatılmışlardır. Tarikatlar lağvolunmuştur. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, falcılık, büyüçülük, türbedarlık v.s. memnudur. Çünkü bunlar irtica membaları ve cehalet damgalarıdır...

“Laiklik-Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür.”⁹¹

Atatürk’ün önderliğinde ilk kez bir İslam ülkesinde laikliğin kabul edilmesi ve Türkiye’deki laiklik uygulamaları, Fransız aydınlarının en çok dikkatini çeken konuların başında geliyordu.

Yazar Chantich-Chandan, 1929’da yayımlanan “Le Miracle Turc” (Türk Mucizesi) başlıklı kitabında, Atatürk Türkiye’sinde 1922’den itibaren siyasal, sosyal, hukuk ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen değişikliklerle Türk halkının Batılı devletler tarzında örgütlenmiş modern bir ulus olmaya çalıştığını belirtiyordu. Yazara göre, Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerine yeni Türk devletinin anıtsal yapısını kurarken ilkönce yenilik düşmanı peşin yargı ve boş inançlarla (hurafelerle) savaşmak zorunda kalmıştı. Bunun ötesinde Türkiye’de 1929’a kadar gerçekleştirilen yenilikler, Türk sosyal ve ulusal yaşamını İslam dininin etkisinden kurtarmayı amaçlıyordu.⁹²

Kitabı Chantich-Chandan’ın eseriyle aynı yıl yayımlanan Gazeteci Gentizon ise, Atatürk Türkiye’sinde yeniliklerle birlikte Doğu-İslam uygarlığı yanlısı Türkiye ile Batı kültürü taraftarı ve laik düşüncüyü içine sindirmiş Türkiye arasında bir çatışma başladığını, bunun aslında birbirinin karşısı iki uygarlığın çekişmesi olduğunu ileri sürüyordu. Fransız gazeteci, Mustafa Kemal’in cehaletin ve taassubun kısmen egemen olduğu bir toplumu yenileştirmeye çalıştığını; dogmayı akıldan, dini politikadan, dünyeviye ruhaniden, ruhu şekilden ayırdığını ve ülkesinin örf ve âdetlerine, kurumlarına yeni ve mantıksal bir şekil vermeye çalışıldığını düşünüyordu. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal’le birlikte yeni Türkiye’nin kendisini

⁹¹ A. Âfetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El yazıları*, 2. B., TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.56.

⁹² K. S. Chantich-Chandan, *Le Miracle Turc*, La renaissance moderne, Paris, 1929, s. 181-183.

durağanlığa iten gözündeki teokrasi perdesinden kurtularak bir “Avrupa devleti” haline geldiğini iddia ediyordu.⁹³

Chantich-Chandan ve Gentizon’un yanı sıra Fransız devlet adamı Jean Mélia da, yurduna can veren Mustafa Kemal’in Türk halkının Batılı çağdaşları gibi modern bir halk olmasını ve çağa ayak uydurmasını istediğini vurgulayarak, Türk modernleşmesini şöyle açıklıyordu:

“...Türkiye’yi yaşama döndürmek, ayağa kaldırmak, gerektiği takdirde baltayı eski, köhnemiş ne varsa ona saplayarak ülkeyi yeniden yaratmak gerekmektedir. Mustafa Kemal dine manevi gücünü bırakırken, dünyevi gücü sadece devlete vermek istemektedir. Türkiye’yi bu şekilde yaşatmak istemek -bir ulusun günümüzde yaşaması gerektiği gibi- onu modernleştirmektir, çağa uydurmaktır. Şüphesiz böyle bir modernleşme, Batılı ülkelere özgü bir harekettir.”⁹⁴

Mustafa Kemal’in çağdaş ve uygar bir devlet ve toplum düzeni yaratmak amacıyla en temel devrimlerini gerçekleştirdiği bir dönemde kitapları yayınlanan (1929’da) bu üç Fransız yazarın, Cumhuriyet yönetiminin gerek devletin siyasal yapısını gerekse hukuk sistemini, eğitimi, sosyal yaşamı teokratik yapısından kurtararak akli, bilimi, değişen yaşam koşullarını esas alan laik bir yapıya kavuştururken hangi güç odaklarına, kurumlara karşı mücadele ettiğini gayet iyi kavradıkları görülmektedir.

Ne var ki, Türkiye’nin laikleşmesinden rahatsızlık duyan az da olsa bazı Fransız yazarları bulunuyordu. Örneğin Fransız gezgini José le Boucher, yukarıdaki yazarların eserleriyle aynı yıl yayınlanan kitabında, Atatürk’ün başarısının esas olarak eski kurumları yıkarak yerlerine çağdaş kurumlar kurmasından kaynaklandığını, İttihatçıların tersine O’nun teokratik yapı değiştirilmeden bu köklü değişikliklerin gerçekleşemeyeceğini anladığını vurguluyordu. Diğer yandan Türklerin, İslam uygarlığının Batılı yaşam koşullarına uyum sağlamasının mümkün olamayacağına inandıkları için eski uygarlıklarını terk ettiklerini veya bir başka anlatımla laikliği benimsediklerini iddia ediyordu. Dolayısıyla Atatürk devrimlerinin temelinde laiklik bulunduğunu gayet iyi kavrayan yazar, bununla birlikte Atatürk Türkiye’inde benimsenen laiklik ilkesini “*ithal laiklik*”, hatta “Fransa’dan ithal laiklik” olarak niteliyordu.⁹⁵

⁹³ Gentizon, a.g.e., s. 341-342.

⁹⁴ Mélia, a.g.e., s. 84-85.

⁹⁵ José le Boucher, a.g.e., s. 110. Yazar, “laik” sıfatının Fransızca kökenli olmasını ve Türkçe karşılığının bulunmamasını böyle bir niteleme yapmasının nedenleri olarak belirtiyordu.

Daha önce de irdelendiği üzere Türkiye’de gerçekleştirilen hukuk devrimi, giyim-kuşam devrimi gibi özünde laiklik bulunan köklü değişikliklerden de rahatsızlık duyan José le Boucher’nin “*ithal laiklik*” nitelemesinin ötesinde laiklik uygulamalarına ilişkin başka görüşleri de vardı. Ona göre, gözünü Batı uygarlığına çevirmiş Türkiye’de saltanatın ve hilafetin kaldırılması, kılık-kıyafetin değiştirilmesi İslam’ın ayaklar altına alınması anlamına geliyordu ve de Mustafa Kemal geçmişi hatırlatan her şeyi ortadan kaldırdıktan ve ruhları allak bullak ettikten sonra Türk insanına Batılılar gibi giyinmesini, onlar gibi yaşamasını, çalışmasını ve örgütlenmesini emretmişti. Dolayısıyla Türk Devrimi, İslam tarihinde daha önce eşine rastlanmayan bir örnek oluşturmuştur.⁹⁶ Bir Fransız yazarın Atatürk Devrimi’nin temel taşı laikliğe yönelik böylesine olumsuz bir bakış açısına sahip olmasının temelinde, onun laik bir medeni kanunun kabul edilmesine veya giyim-kuşam devrimine yönelik tepkisine neden olan aynı etkenlerin, yani Türkiye’deki laiklik uygulamalarından Fransa’nın tarihsel çıkarlarının zarar göreceği yönündeki endişelerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ünlü romancı Claude Farrère de Türkiye’nin laikleşmesinden duyduğu rahatsızlığı eserine yansıtan bir başka Fransız yazardı. 1937’de yayınlanan “*Les forces spirituelles de l’Orient*” (Doğu’nun Manevi Güçleri) başlıklı yapıtında, Ankara’da, İstanbul’da ya da başka bir deyişle Atatürk Türkiye’sinde anılarındaki Osmanlı görünümünü bulamayan ve düş kırıklığını Ankara’yı “*yapay Türkiye*” olarak tanımlayarak anlatan Claude Farrère,⁹⁷ Türkiye’yi modern düşüncelere ayak uydurmaya çalışmakla, bilinçli ya da bilinçsiz olarak komşularından ya da onların komşularından yeni olarak değerlendirdiği her şeyi taklit etmekle suçluyordu. Türkiye’nin taklit ettiği ülkelere örnek olarak da 1793 Fransa’sını ve Sovyet Rusya’yı vererek bu ülkelerin kilise karşıtlığına ve ateizme sürüklendiklerini belirtiyordu.⁹⁸ Ne var ki, Türkiye’deki devrimlere tanıklık ederek, laiklik uygulamalarını yerinde gözlemlemiş olan Paul Gentizon, Berthe Gaulis ve Noëlle Roger ondan çok farklı düşünüyorlardı.

⁹⁶ A.g.e., s. 4-6.

⁹⁷ Claude Farrère, *Les forces spirituelles de l’Orient: Inde, Chine, Japon, Turquie*, Flammarion, Paris, 1937, s. 224-233. Farrère, 1922’de Türkiye’de gözlemlediklerinden hareket ederek yazdığı “*Turquie réssuscitée*” adlı eserinde, büyük Türk kahramanı Mustafa Kemal’in “herşeyin kaybedildiği gibi görüldüğü bir anda” işe el koyduğunu, öyle ki Sèvres Antlaşması ‘yla öldüğünü zannettiği Türkiye’nin O’nun başa geçtiği andan itibaren, üstelik güçlü bir şekilde yaşadığını yazıyordu. Claude Farrère, *Turquie réssuscitée*, Cahiers libres, Paris, 1930, s. 106.

⁹⁸ Farrère, *Les forces spirituelles de l’Orient: Inde, Chine, Japon, Turquie*, s. 234.

Gazeteci Gentizon, Türk Devrimi’nin çoğu kez Batılı ülkelerde zannedildiği gibi İslam’ı hedef almadığını ve bu bağlamda Ankara’nın ne 1789 Paris’ini ne de 1920 Moskova’sını taklit etmediğini, bunun en önemli kanıtının ise dinin önemli bir güç olarak Türkiye’de varlığını sürdürdüğünü savunuyordu.⁹⁹ Diğer yandan yeni Türkiye’nin İslam’ı Allah ile kul arasındaki ilişkileri düzenleyen manevi ve dini bir miras olarak koruduğunu, bunun yanın sıra toplumsal ilişkileri düzenlerken modern bilimin verilerinden yararlanmak istediğini ve de İslam’ın politikada, hukukta, eğitim sisteminde, sağlık kurallarında esin kaynağı olmaktan çıkarılmasını benimsediğini, bununla birlikte dinsel bir öğreti olarak bu dini sürdürdüğünü ve asla ondan vazgeçmeyeceğini belirtiyordu.¹⁰⁰ Gentizon’a göre, Mustafa Kemal’in önderliğini yaptığı Türk Devrimi’nin en önemli sonuçlarından biri, Kuran üzerine kurulu Müslüman öğretisini dinin dışındaki tüm alanlardan uzaklaştırmak olmuştur. Ancak Fransız gazetecinin “*Cumhuriyet İslami*” olarak nitelediği İslam, ne Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ne de Müslüman ülkelerdeki İslam’dır. Şöyle ki, Cumhuriyet’le birlikte dogmalara, katı inançlara, batıl inançlara daha az tutunmuş, ancak akla ve yasalara daha bağlı bir İslam anlayışı sessiz bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁰¹

Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1927’de Türkiye’de bulunan ünlü Fransız gazetecisi Berthe Gaulis ise, dinin önemli bir güç olarak Türkiye’de varlığını sürdürdüğünü savunan Gentizon’u teyit eden görüşler ileri sürüyordu. Şöyle ki, “La question turque” (Türk Sorunu) adlı kitabında, Ankara’da gözlemlediklerinden hareket ederek, Ramazanda Ankaralı üst düzey yöneticilerin eşlerinin oruç tuttıklarını, topların susmadığını, camilerin ışıklarının bütün görkemiyle yanmaya devam ettiğini, dinsel görüşlerin modernleşmesine karşın Türkiye’de dinin asla ölmediğini ve yeni görünümüyle Müslüman dininin daha çok güç kazandığını yazıyordu.¹⁰²

1920 ve 1930’lu yılların sonunda Türkiye’yi karış karış dolaşan Fransız gezgin Noël Roger de, 1938’de yayınlanan makalesinde, Claude Farrère’in tam tersine, bazı yanlış bilgilendirilmiş ve her şeyi genelleştiren Batılıların iddia ettikleri gibi Atatürk’ün dünyevi gücü manevi güçten, devleti dinden ayırarak asla Tanrı’ya inanmayanları taklit etmediğini, Türkiye’de insanların

⁹⁹ Gentizon, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 272-273.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 273-274. Fransız gazetecisinin düşüncesine göre; Türkler, Türk Devrimi ile ortaya çıkan Cumhuriyet İslam’ı ile birlikte diğer Müslüman halklar karşısında, ağır sonuçları bulunan bir konuda, din alanında inisiyatifi ele almışlardı. Halbuki o güne kadar İslam’a Arap düşüncesi egemen olmuştu. Ancak gerçek şu ki, Türkiye, Müslüman ülkeler arasında Arap Müslümanlığının ortaçağ havasından kurtulmayı başaran ilk ülke olmuştu. *A.g.e.*, s. 283-284.

¹⁰² Georges-Gaulis, *La Question Turque*, Ed. Berger-Levrault, 1931, s. 348-350.

istedikleri şekilde ibadet edebildiklerini, Cumhuriyet yönetiminin kesinlikle inananlara, dindarlara savaş açmadığını, bunun en basit göstergesinin ise her yeni okulun yanında yeni bir caminin açılması olduğunu belirtiyordu.¹⁰³

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere, Atatürk'ün laiklik anlayışını iyi kavramış ve Türkiye'nin laikleşme çabalarına tanıklık etmiş Fransız gözlemcilerinin objektif değerlendirmeleri, Batı dünyasının bir kesiminin Atatürk Türkiye'sine yönelik suçlamalarının ne denli ön yargılı, taraflı, gerçek dışı ve haksız olduğunu ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır.

Bazı Fransız aydınlarının Atatürk'ün Türkiye'yi laikleştirme amacını irdelerken çok ilginç değerlendirmeler yaptıklarını da ilave etmek gerekir. Örneğin gazeteci Gentizon “*Mustafa Kemal’le birlikte yeni Türkiye’nin kendisini durağanlığa iten gözündeki teokrasi perdesinden kurtularak bir ‘Avrupa devleti’ haline geldiğini*” ileri sürerken,¹⁰⁴ Fransız devlet adamı Gérando ise Türkiye’de uygulanan programın amacının, yıkılan Osmanlı Devleti’nin yerine modern bir devlet, bir Avrupa devleti kurmak ve böylece “*durağan Asya*”nın bir parçasını Avrupa’ya dahil etmek olduğuna dikkat çekiyordu.¹⁰⁵ Fransız Türkoloğu René Marchand da, Türkiye’ye yaptığı gezide gözlemlediklerinden yola çıkarak Türkiye’nin coğrafi olarak Asya kıtasında yer almasına karşın çıkarları ve gerçekleştirmek istediklerinden ötürü pekâlâ Avrupalı olabildiği görüşündeydi.¹⁰⁶ Sonuç olarak, Cumhuriyet’in kurulmasından kısa bir süre sonra Batı kamuoyunu aydınlatmaya yönelik önemli eserler veren bu aydınlar, Atatürk’ün “*çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak*” arzusunu ve bu ideali gerçekleştirmek için kullandığı yöntemleri çok iyi kavradıkları gibi laikliği ilk kabul eden bir İslam ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti’nin bir Avrupa devleti haline geldiğini iddia edebilmişlerdir.

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal, daha 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edildiği gün Fransız gazetecisi Maurice Pernot’ya verdiği demeçte, “*memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır... Türklerin asırlardan beri takibettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz... Medeniyete girmek*

¹⁰³ Roger, a.g.m., s. 23-24.

¹⁰⁴ Gentizon, a.g.e., s. 341-342.

¹⁰⁵ Gérando, a.g.m., s. 14-15.

¹⁰⁶ Marchand, *Le réveil d’une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal*, s. 181.

*arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle işkâl edildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür*¹⁰⁷ diyerek Batı dünyasına çok önemli bir mesaj vermişti. Dolayısıyla Türk ulusunun ilerlemesi ve çağdaşlaşması için Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçme arzusunun ve kararlılığını bu sözlerle ifade etmişti.

Pernot’nun dışında O’nun Batı uygarlığına geçme kararlılığına ve azmine tanıklık eden başka Fransız gözlemciler de vardı. İster gazeteci, ister gezgin, ister diplomat, ister Türkolog olsun Atatürk döneminde Türkiye’de gerçekleşen çağdaş ve uygar boyutlu köklü değişikliklere tanıklık eden Fransız aydınları, eserlerinde Batı kamuoyunun dikkatini O’nun bu kararlılığına çekmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Fransız aydınlarınca özellikle vurgulanan iki önemli nokta vardı: Birincisi; Atatürk’ün 1922’den itibaren gerçekleştirdiği devrimlerle Türk halkını modern, uygar bir ulus haline getirmeye ve bir Avrupa devleti yaratmaya çalıştığı idi. İkincisi ise; siyasal, sosyal, hukuksal ve eğitsel alanlarda gerçekleştirilen köklü değişikliklerle Türk halkının Atatürk’ün önderliğinde Batılı devletler tarzında örgütlenmiş modern bir ulus olmaya çalıştığı idi. Ne var ki, bazı Fransız gezginleri Atatürk’ün çabasını yanlış değerlendirmişler ve Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmeye çalışan Türkiye’de Cumhuriyet yöneticilerinin bu amaca ulaşmak için başvurdukları yöntemleri eleştirerek, Atatürk Devrimi ile birlikte Türkiye’de halkın geçmişiyle olan bağlarının kopartılmaya çalışıldığını, geçmişi hatırlatan herşeyin ortadan kaldırıldığını, hatta İslam’ın ayaklara altına alındığı iddia etmişlerdir. İşte laik ve çağdaş bir devlet ve toplum düzeni kurmak isteyen Atatürk’e yönelik bu eleştiriler, modern Türkiye’de hayallerindeki Osmanlı İmparatorluğu’nun görünümünü bulamayan kişilerin hayal kırıklığını yansıtanın ötesinde, Türkiye’deki laiklik uygulamalarından Fransa’nın bu ülkedeki tarihsel maddi ve manevi çıkarlarının zarar görmesinden endişe eden çevrelerin görüşlerinin bir özeti idi. Bazı Fransız gezginlerinin bu ön yargılı, hissi ve taraflı yaklaşımlarına karşın eserleri genellikle Atatürk döneminde yayınlanan Fransız aydınlarının büyük çoğunluğu, Türkiye’nin laikleşme çabalarını tarafsız ve gerçekçi bir şekilde değerlendirmişlerdir.

Sağduyulu, tarafsız Fransız aydınları, Türk Devrimi’nin çoğu kez Batılı ülkelerde zannedildiği gibi İslam’ı hedef almadığını, tam tersine Atatürk’ün yenilik düşmanı bilgisizlik ve bağnazlığa karşı savaştığını ve dinin önemli bir güç olarak Türkiye’de varlığını sürdürdüğünü, dolayısıyla toplumsal

¹⁰⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.III, 4.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1989, s.90-91.

ilişkilerini düzenlerken modern bilimin verilerinden yararlanmak isteyen yeni Türkiye'nin İslam'ın politikada, hukukta, eğitim sisteminde, sağlık kurallarında esin kaynağı olmaktan çıkarılmasını benimsemesine karşın İslam dinini Allah'la kul arasındaki ilişkileri düzenleyen manevi ve dini bir miras olarak koruduğunu düşünüyorlardı.

Atatürk döneminde Fransa'da yayımlanan Atatürk Türkiye'si ile ilgili yapıtlarda; Fransız aydınlarının saltanatın ve hilafetin kaldırılmasıyla, Şapka Devrimi'yle, tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılmasıyla, Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle, uluslararası zaman ve ölçü sistemlerinin benimsenmesiyle birlikte İslam dininin Türk devlet ve toplum yaşamındaki etkisinin ortadan kaldırıldığını, yeni Türkiye'nin gücünü artık akıl ve bilimden aldığını, dolayısıyla Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmek istediğini çok iyi anladıkları görülmektedir. Özetle, gerek Türk insanını gerekse Türk devlet ve sosyal yaşamını çağdaşlaştıran, ulusal birliği sağlayan bu atılımların özünde laiklik vardı. Diğer yandan Atatürk'ün gerek eğitimin laikleştirilmesine yönelik gerekse kültür alanındaki atılımları, Harf ve Dil devrimlerinin yanı sıra tarih çalışmaları da Fransız aydınlarının ilgi odağını oluşturan gelişmelerdendi. Örneğin, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın ve bunu izleyen gelişmelerin genç Cumhuriyet'in hem laik, demokratik ve ulusal hem de çağdaş bir kültürü yayma hedefi çerçevesinde değerlendirilmesi, özünde laiklik bulunan ve Türk halkı tarafından hiçbir zorlama olmaksızın kabul edilen Latin alfabesiyle birlikte Avrupa'ya doğru yeni bir adım atılacağı, hatta Harf Devrimi'nin Türkiye'nin uluslararası yaşam ve kültürde daha aktif bir rol oynamasını da beraberinde getireceğinin savunulması, Atatürk'ün yeni bir tarih anlayışıyla ulaşmak istediği hedeflerin, özellikle Türkiye hakkındaki ön yargıların çürütülerek Türklerin uygarlığa katkılarının başta Fransa olmak üzere Batı kamuoyuna anlatılması açısından Fransız yazarların eserleri büyük önem taşımaktadır.

İşte “*özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir*” diyen ve Türk Kurtuluş Savaşı ile birlikte emperyalist devletlerin boyunduruğundan kurtardığı Türk insanını (kadını ve erkeğiyle) kendisi gibi özgürleştirmek isteyen Atatürk'ün tüm devrimsel atılımlarının özünde laiklik vardı. Çünkü laiklik, hem özgürlüğü hem çağdaşlaşmayı sağlayan temeldir ve demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. Bilindiği üzere Atatürk'ün özgürlük anlayışının kökeninde Fransız Devrimi vardır. O, 1928'de Fransız Le Matin gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Fransız İhtilali'nin bütün dünyaya özgürlük düşüncesini yaydığını, ancak o tarihten beri insanlığın ilerlediğini, Türk demokrasisinin Fransız İhtilali'nin açtığı yolu izlediğini, fakat kendine

özgü bir nitelikte geliştiğini söylemişti.¹⁰⁸ Türkiye’de gerçekleştirilen devrimi ve onun önderini Batı dünyasına tanıtmayı amaçlayan yapıtlarda ise, Fransız aydınları, esin kaynağı Fransız Devrimi olan ve önderliğini Atatürk’ün yaptığı Türk Devrimi’nin en önemli özelliğinin “ulusal” niteliği olduğunu vurgulamışlardı. Diğer yandan laikliği ilk kez kabul eden bir İslam ülkesi olan Türkiye'nin uygar dünyada yerini alabilmesinin ancak kadınıyla, erkeğiyle birlikte gelişmesine bağlı olduğunu, dolayısıyla demokrasinin gereği olarak toplumun yarısını oluşturan kadınların gerek sosyal gerek siyasal alanda erkeklerle eşit hak ve özgürlükler elde etmesiyle devrimin amacına ulaşabileceği gerçeğini gören Atatürk’ün bu idealini son derece iyi kavramışlar ve O’nun bu doğrultuda gerçekleştirdiği köklü değişiklikleri neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde analiz edebilmişlerdi. Bunun yanı sıra özellikle Atatürk döneminde Türkiye’de devrimlerin gerçekleşme sürecine tanıklık eden Fransız gazetecilerinin ve büyükelçilerinin üzerinde birleştikleri bir gerçek vardı: Türk ulusunun Atatürk’e olan sevgi ve inancının devrimlerin benimsenmesinde çok önemli rol oynadığı.

Genel bir sonucu belirtmek gerekirse; Atatürk’ün amacı tam bağımsız, laik bir ulusal devlet, çağdaş, kalkınmış bir toplum ve özgür insan yaratmaktı. Çalışmamıza konu olan Fransız yapıtlarında, O’nun bu amacının, Türkiye’de O’nun önderliğinde gerçekleştirilen çağdaş ve uygar boyutlu, özünde laiklik bulunan devrimleri yerinde gözlemlemiş Fransız aydınlarının büyük çoğunluğunca gayet iyi anlaşıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Âfetinan, A., **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El yazıları**, 2. B., TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Akgün, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik**, 2. B., Temel Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.I, 4.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

_____, C.II, 4.B., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

_____, C.III, 4.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1989.

Benoist-Méchin, Jacques de, **Le loup et le léopard Mustapha Kémal ou la mort d’un empire**, Ed. Albin Michel, Paris, 1954.

¹⁰⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s. 120.

- Boucher, José le, **D'Angora à Vilna**, Ed. Prométhée, Paris, 1929.
- Bourgoin, Marguerite, **La Turquie d'Atatürk**, Eugène Rey, Paris, 1936.
- Chambrun, Comte Charles de, **Atatürk et la Turquie nouvelle**, Fernand Sorlot, Paris, 1939.
- Chantich-Chandan, K. S., **Le Miracle Turc**, La renaissance moderne, Paris, 1929.
- Deny, Jean ve Marchand, René, **Petit manuel de la Turquie nouvelle**, Jacques Haumont et Cie, Paris, 1933.
- Duhamel, Georges, **La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident**, Mercure de France, Paris, 1954.
- Farrère, Claude, **Turquie réssuscitée**, Cahiers libres, Paris, 1930.
- _____, **Les forces spirituelles de l'Orient: Inde, Chine, Japon, Turquie**, Flammarion, Paris, 1937.
- Gentizon, Paul, **Mustapha Kemal ou l'Orient en marche**, Ed. Bossard, Paris, 1929.
- Georges-Gaulis, Berthe, **La Question Turque**, Ed. Berger-Levrault, 1931.
- Herriot, Edouard, **Orient**, Librairie Hachette, Paris, 1934.
- Karal, Enver Ziya, (der.), **Atatürk'ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969.
- Marchand, René, **Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal**, Nouvelle Société d'Édition, Paris, 1927.
- Mauclair, Camille, **De Jérusalem à İstanbul**, Ed. B. Grasset, Paris, 1939.
- Mélia, Jean, **Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie**, Bibliothèque Charpentier, Paris, 1929.
- Pernot, Maurice, **L'Inquiétude de l'Orient: En Asie Musulmane**, Librairie Hachette, Paris, 1927.
- Roger, Noëlle, **En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi-**, Fasquelle Editeurs, Paris, 1930.
- Tongas, Gérard , **Atatürk et le vrai visage de la Turquie moderne**, P.Geuthner, Paris, 1937.
- _____, **La Turquie: centre de gravité des Balkans et du Proche-Orient**, P.Geuthner, Paris, 1939.
- Sarraut, Albert, **Mon Ambassade en Turquie**, Paris, 1953.
- Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, 2. B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.

_____, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

Zara, Philippe de, **Mustapha Kémal: Dictateur**, Fernand Sorlot, Paris, 1936.

Makaleler

Bazin, Louis, "Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française", **La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk**, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981.

Feyzioğlu, Turhan "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Gérando, F. de, "La Turquie nouvelle: La Politique étrangère, Le Progrès intérieur", **Revue Politique et Parlementaire (10 Mai-10 Juillet 1927)**.

Herriot, Edouard, "*De la vieille à la nouvelle Turquie*", **la Turquie Kémaliste**, No.1 (Juin 1934).

_____, "Le Kémalisme", **Atatürk: Pensées et témoignages**, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1981.

Roger, Noëlle, "Anadolou: La Turquie de Kémal Atatürk", **Revue des Deux Mondes**, J. Dumoulin, Paris, 1938.

Turan, Şerafettin, "Atatürk ve Ulusal Kültür", **Ankara Üniversitesi Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

